

**telex**  
*Komplex*

**Nyolcvan éve halt meg  
a férfi, aki hat hónapja  
fogva tart**

Sarkadi Zsolt

**A** z 1-es főúton Ausztria felé haladva, rögtön a Hegyeshalom belterületének végét jelző táblánál van egy kereszteződés. A jobbra kanyarodó út egy lakópark mellett az erdőbe vezet, majd beljebb kettéágazik. A bal oldali ág közvetlenül a lakópark mögött fut, majd kissé elkanyarodik, és még mélyebbre vezet az erdőbe. Aztán, amikor már derengeni kezdenek a fák közt a szomszédos szántóföldek, az útnak egyszerűen vége szakad. Régen Habsburg-Tescheni Frigyes főherceg majorságának egyik melléképülete állt itt, a helyiek úgy hívták, Vörös istálló.

1944. november 27-én, hétfőn tömegsírt ástak a Vörös istálló mellett annak a 111 zsidónak, akiknek halálát aznap jelentette Csepelka Jenő százados a hegyeshalmi jegyzőnek. 93-an végelegyengülésben haltak meg, 18-ukkal pedig kiütéses tífusz végzett.

A nyilas kormány 1944. október 18-án állapotott meg Adolf Eichmann SS-alezredessel, hogy Magyarország zsidókat ad át a németeknek a birodalom mun-

kaerőgondjainak megoldása érdekében. Szálasi Ferenc nemzetvezető húzta ugyan a száját, hiszen ő belföldön is értékes munkaerőként tekintett a Magyarországon maradt zsidókra, de Edmund Veesenmayer birodalmi követ rábeszélésére belement, hogy kétszer 25 ezer zsidót „*kölcsönadjanak*” a németeknek. Budapesten a csillagos házakban razziáztak a nyilasok, és a munkaképesnek minősített zsidókat kijelölt gyűjtőhelyekre (elsősorban az óbudai téglagyárba) terelték. November 6-tól kezdve innen indították őket útnak gyalogmenetben az átadás helye, azaz Hegyeshalom felé. Közben az ország több pontjáról is ugyanide hajtották a megmaradt munkaszolgálatosokat. November 6. és 20. között, két hét alatt több tízezer férfit és nőt indítottak el Budapestről Piliscsabán, Dorogon, Süttőn, Szőnyön, Gönyűn, Dunaszegen, Mosonmagyaróváron keresztül a nyugati határhoz.

A több mint 200 kilométeres úton sokan meghaltak az éhségtől és a szomjúságtól, de a menet őrinek

kegyetlenkedése is rengeteg emberrel végzett. Az utat eldobált holmik és temetetlen holttestek szegélyezték. A menetek a legtöbb civil szemtanút elborzasztották, még német főtisztok is „megrendítőnek” nevezték a látványt. A svájci követség képviselői november 23. és 27. között szemleutat tettek Budapest és Hegyeshalom között, 28-i keltezésű jelentésükben egyebek mellett azt írták, hogy a deportáltak „7-8 nap alatt rendszerint 200-220 kilométert gyalogoltak Hegyeshalomig. Azokat, akik megbetegedtek, gyakran agyonlőtte a kísérőszemélyzet, vagy hátrahagyták őket elhagyott csűrökben, ahol orvosi segítség nélkül tengődtek, csak ritkán intézkedtek az élelmezésükről és akkor is legfeljebb egy adag híg levest kaptak naponta. [...] Hangsúlyozzuk, hogy a csoportok legfeljebb 3-4 adag levest kaptak a gyalogmenet egész ideje alatt, de rendszerint több napig egyáltalán semmit nem kaptak enni.”

Raoul Wallenberg és Per Anger, a svéd követség munkatársai, november végén járták be autóval az út-

vonalat, és hasonlókról számoltak be. „Az utat hozzávetőlegesen 8 nap alatt teszik meg. Ez alatt az idő alatt a zsidók sehol sem kapnak fűtött szállást. A legtöbb helyen, ahol mostanáig éjszakáztak, kielégítő ellátási lehetőség sem volt... A hiányos ellátás és a hallatlan szenvedés, amelynek ezek az emberek ki vannak téve, azt eredményezi, hogy sokan közülük gyomorpanaszok következtében meghalnak. A menetelők között nagy számban vannak 60-70 év közötti személyek, súlyos betegek, gyermekbénulásosak, stb. 10-14 év közötti gyerekek, egy törpe, egy árja nő, személyek cipő nélkül, személyek, akiknek felszerelését az Újlaki Téglagyárban a nyilasok elvették, személyek, akiknek igazolványait, vagy külföldi útiokmányait az Újlaki Téglagyárban, vagy másutt, megsemmisítették. Sok menetelő azt állítja, hogy egész idő alatt sem rendszeresen enni, sem aludni vagy mosakodni nem tudott. Az emberek annyira megviseltek, hogy majdnem állati állapotba juttatták őket. Urak és hölgyek az országúton végzik el szükségletüket, anélkül, hogy félreállnának, vagy a körülöttük állókkal törődnének.”

A november 27-én eltemetett 111 zsidó csodával határos módon túlélte ezt az utat, valószínűleg akkor haltak meg, amikor Hegyeshalom mellett a községi pajtákban és a szabad ég alatt kellett várakozniuk a november végi hidegben, hogy átadják őket a németeknek. A Csepelka által regisztrált halottak többségénél a halál okaként végkimerülést, végelgyengülést vagy tüdőgyulladást tüntettek fel.

Hegyeshalom község halotti anyakönyvében 1944. november 27-nél, a végkimerüléssel halottak között 123-as folyószámon ott van egy „Vermes József műépítész” feliratú rubrika is. Nem derül ki sok a halottról. Halálát reggel 8-ra teszik (ahogyan aznap minden zsidóét), szülei neve ismeretlen, az elhalálozás helye Hegyeshalom, vallása izr., azaz izraelita. A halotti anyakönyv szerint 55 éves volt, de valójában nem annyi volt, hanem pont tízzel több. Hogy a hegyeshalmi anyakönyvvezető rontotta-e el, vagy Vermes esetleg maga érezte úgy valamikor a megpróbál-

tatásai során, hogy hazudnia kell az életkoráról, hátha úgy több esélye lesz a túlélésre, valószínűleg már soha nem fog kiderülni.

Folyó szám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	Az elhunyt neve (év, hó, nap, utasok, orsz.)	Az elhunyt					A feljegyzés helye, az azonosítás módja az elhunyt lakóhelyénél	A halál oka
			családi és utónév, állás (foglalkozás), lakóhelye	vallás	életkora	házasállásnak családi és utóneve	szülőknek családi és utóneve		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
121	1944 nov. 27	1944 nov. 27 d. e. l óra	Borbély Rudolf munkás Budapest	izl.	60 éve	—	ismertlen	Hagyott házban	Hajlékos rúti
122	1944 nov. 27	1944 nov. 27 d. e. l óra	Blondin Samuel Lomsziller Budapest	izl.	70 éve	—	ismertlen	Hagyott házban	Hajlékos rúti
123	1944 nov. 27	1944 nov. 27 d. e. l óra	Tomcsányi György műgyártó Budapest	izl.	55 éve	—	ismertlen	Hagyott házban	Hajlékos rúti
124	1944 nov. 27	1944 nov. 27 d. e. 7 óra	Borbély Andor üzemi munkás Budapest	izl.	45 éve	—	ismertlen	Hagyott házban	Hajlékos rúti
	1944 nov. 27	1944 nov. 27	Schillingner László kötőgép Budapest	izl.	65 éve	—	ismertlen	Hagyott házban	Hajlékos rúti

Vermes Józsefet ugyanis úgy pusztította el a holokauszt, hogy nem is maradt utána senki, aki emlékezzen rá. Az egyedülálló férfi kiterjedt rokonságának nagyobb része vidéken élt, családtagjait már 1944 nyarán koncentrációs táborba szállították, ahonnan soha nem tértek haza. Vermes budapesti, Rökk Szilárd utcai lakását már 1944 szeptemberében két segédmunkás foglalta el. Idős korára és a magyar zsidók elleni megbélyegző intézkedések dacára is megmaradt barátai, ha túléltek is a holokausztot és Budapest ostromát, nem keresték, legalábbis nincs nyoma annak, hogy keresték volna. Hagyatékát senki nem ápolta, nem maradtak fönn levelei, festményei és szobrai sem, bár művész volt, alkotásait ki is állították. Vermes Józsefet szinte teljesen kiradírozták a magyar történelemből, pedig nem volt akárki.

Ezt a cikket is azért írom, mert a Mester utcai házunk bejárata mellett lévő kis márványtáblán pontosan ugyanaz a három szó szerepel, ami a hegyeshalmi



halotti anyakönyv 123-as folyószámán: Vermes József műépítész. Ugyanez áll több mint egy tucat budapesti lakóházon, ma is százak élnek Vermes József által tervezett épületekben a Mester, a Hegedűs Gyula, a Kresz Géza, a Kőfaragó, a Baross, a Práter, a Szugló és még sok más utcában, és naponta ezrek vásárolnak Magyarország (és valószínűleg a világ) első art deco hatású vásárcsarnokában Pesterzsébeten – mert a XX. kerületi Tátra téri vásárcsarnok is Vermes terve alapján készült. Ahogyan több budai villa és – egyes források szerint – a pesterzsébeti strandfürdő néhány korábbi építménye is.

Vermesről még a – szűkszavú – Wikipédia szócikke is azt írja: „Életéről keveset tudni.” Pedig kiemelkedő tehetségű építész volt. Bár megmaradt épületeinek többsége a korabeli Pest külsőbb utcáiban áll, bérházai egytől egyig az adott utcák legjobb, legkiemelkedőbb épületei. Messziről is látszik, hogy festői ízléssel egyeztette össze homlokzatai ritmusát a tetőidomok-

kal, közelebb lépve pedig nem lehet nem észrevenni a házdíszek kiemelkedően részletgazdag kidolgozását. Akárhogy is, tervei tagadhatatlanul kimagasló minőségűek, és egy olyan építész tűnik elő mögülük, aki ad a részletekre, aki végig gondolja, mit szeretne látni a papíron és az utcán. Egy olyan ember, akinek nemcsak kimagaslóan jó az ízlése és a kez ügyessége, de mélységében ismeri a szakmáját is. Ezeket persze nem én olvastam ki Vermes életművéből. Az elmúlt hat hónapban több építésznek is megmutattam a terveit és épületeit, azok alapján ők jellemezték így.

Képtelen voltam felfogni, hogyan maradhatott fenn ennyire kevés egy olyan emberből, aki ilyen sok, ilyen szép, ilyen hatalmas házat tervezett. Éjjelente, amikor a nyári kánikulában nem tudtam elaludni, figyeltem, ahogy az utcalámpák és az elhaladó autók fényei tekergetik a falon az erkélykorlát árnyékát – azét az erkélykorlátét, amit Vermes József tervezett, azon a falon, amit Vermes József tett oda –, és csodálkoz-

tam, hogyan lehet egy ember egy évszázad távlatából is ennyire része az életnek, miközben nem tudok róla szinte semmit.

Először régi újságokban kezdtem keresgélni, és egy, az első világháború előtt szinte üstökösként beinduló építészeti karriert találtam, pályázati győzelmekkel, szuperlatívuszokban dicsérő méltatásokkal, és egy egyre jobban menő, saját tervezőirodával. Aztán a háború kitörése után sokáig semmi, a 20-as évek közepén egy nagy visszatérés, majd egyre rövidebb jelentések a készülő épületekről, végül ismét semmi. Semmi a munkákról, semmi a halálról, semmi a hagyatékról, semmi az emlékezésről. Üvölt ez a hiány. Ilyen az, amikor egy embert tényleg elragad a holokauszt. Amikor nem csupán a testét pusztítja el, hanem elsodorja az emlékezetét is. Amikor egy embert a gyűlölet még életében elkezd kiszorítani a társadalomból, halála után pedig a közöny szórja szét a hagyatékát, hiszen a közönyt kívül más örököse nincsen: meggyilkolták

a családját, meggyilkolták a barátait, meggyilkolták a kollégáit, sőt a gyülekezetét, a kisboltot, a patikát, a színházat, a fürdőt, ahová járt, minden közösséget elpusztítottak, minden teret felforgattak, ahol ő volt valaki. Élőből halott, és a valakiből senki. Ez a totális megsemmisítés.



Úgy éreztem, tartozom annyival Vermes Józsefnek, hogy ha már eddig nem igazán emlékezett rá senki, megpróbálom összegyűjteni mindent az életéről, mert ennyit mindenki megérdemel, főleg az az ember, aki megtervezte a lakást, amit ennyire megszerettem. Az egyre mélyülő és elhúzódó kutakodás közben pedig kiderült, hogy Vermes abszolút rá is szolgál az emlékezésre, ugyanis egy olyan magyar építész volt, aki mindent, de tényleg mindent hajlandó volt megtenni ezért az országért, és hogy elfogadják magyar emberként. Karrierjét is feláldozta az Osztrák–Magyar Monarchia háborús erőfeszítése miatt, harcolt az első világháborúban, túlélte a keleti front legvéresebb ostromát, aztán hat évig raboskodott Szibériában. Az itthoni első világháborús katonai adatbázisokban ehhez képest Vermes egyáltalán nem is szerepel – hiszen nincsenek leszármazottai, akik jelezhetnék volna a hibát –, Bécsig kell menni a katonáskodására vonatkozó levéltári adatokért. Bár járt volna neki, Magyarországon

ra visszatérve nem fogadta hősöknek kijáró tisztelet, egy antiszemita sötétségbe süppedő, megtépázott, kimerült és csonka országba jött haza, hogy egy új építészeti stílus egyik első itthoni képviselője legyen.

Az első világháborúban tényleg az életét adta volna Magyarorszáért, de élve tért haza. A második világháborúban, amit csak túl akart élni, megaláztatások tömkelege után, 65 éves korában tényleg elvette az életét az ország. Ez a cikk több mint 6 hónapnyi kutatás után azért készült el, hogy áldozata ne legyen hiábavaló.



## A magyar név megint szép lesz

**V**ermes József 2023 márciusáig senkit nem érdekelt annyira, hogy Wikipédia-szócikket írjon róla, akkor viszont megszületett egy bejegyzés, ami a fontosabb épületeit listázta. A szócikket egy 12akd nevű felhasználó hozta létre, a benne szereplő adatok többségét viszont másvalaki, Kolibri1803 írta bele. Kolibri1803 alapos munkát végzett, kiderítette, hogy Vermes 1879-ben született a ma Szerbiában található Monostorszegen. A település akkor Bács-Bodrog vármegyéhez tartozott, és a hivatalos neve Bodrogmonostorszeg, rövidítve B.Monostorszeg volt. Megtalálta a Vermes névváltoztatásáról szóló belügyminisztériumi engedélyt is, ebből derül ki a születési évszám és a hely, na meg az is, hogy Vermes születési neve Weinberger József volt.

Miután az elmúlt fél évben nagyjából minden, Vermesről elérhető hazai levéltári forrást átnéztem, ezt annyival tudom kiegészíteni, hogy az építész egészen pontosan 1879. november 19-én született, tehát a halálakor alig egy hete töltötte be a 65. évét. Azért nem írom, hogy ünnepelte a születésnapját, mert valószínűleg épp az óbudai téglagyárban éhezett, vagy elcsigázva gyalogolt Hegyeshalom felé.

Monostorszeg Zombortól kb. 15 kilométerre található a Duna bal partján, közigazgatási területének nagyobb részét vadban gazdag ártéri erdők teszik ki, a település ma is vadászparadicsomnak számít. 1879-ben 5225 ember lakott itt, az itt élők többsége sokác, azaz horvát nemzetiségű volt, de a magyarok és a németek is jelentős kisebbséget alkottak kb. 1000-1000 fővel. Azt, hogy a Weinberger család hogy került Monostorszegre, nem sikerült kiderítenem, de annyi biztos, hogy a zsidó lakosok aránya az egész Apatini járásban elmaradt az országos átlagtól,



Monostorszegen 1880-ban is csak 152 izraelita élt.

A családfőt Weinberger Ábrahámnak hívták, feleségét Saroltának. Nem világos, mivel foglalkoztak, de létezett abban az időben Weinberger néven egy befolyásos kereskedőcsalád a Délvidéken, tagjai Zomborban, Zentán is felbukkantak, és élt egy Weinberger család Újvidéken is. Hogy Vermes az ő rokonuk-e, az persze nem biztos, és a bizonyosságok keresését nagyban nehezíti, hogy a Weinberger akkoriban nem számított ritka vezetéknévnek Magyarországon.

Annyi valószínű, hogy ezek a monostorszegi Weinbergerek sem voltak nagyon szegények, legalábbis erre utal, hogy Józsefet már középiskolába is Budapestre küldték: 1899 júniusában érettségizett a VI. kerületi állami főreálban. Mivel ez egy nyolcosztályos iskola volt, elég valószínű, hogy 12 éves korától jórészt a fővárosban élt, viszont a későbbi népszámlálásokon ő maga 1900-at jelölte meg budapesti élete kezdőpontjaként, de talán csak azért, mert ekkortól

volt hivatalos lakcíme a székesfővárosban. Érettségije jól sikerült, bizonyítványa szerint „jól érett”. Magyar nyelvből és történelemből jelest kapott, német és francia nyelvből csak jót, azaz kettést. Az ábrázoló mértan és a szabadkézi rajz már akkor is nagyon ment neki.

Érettségi után rögtön beiratkozott a műegyetemre, ahol igencsak zajlott az élet, a 20. századi magyar építészetet később meghatározó tervezők túlnyomó többsége ekkoriban járt az egyetemre. 1898-ban útjára indult az építészhallgatók kultikus diáklapja, a Megfagyott Muzsikus című periodika, aminek címe is tükrözte a generáció hangulatát: Goethe híres kijelentésére utal, miszerint az építészet megfagyott zene. A fiatal hallgatók ehhez hozzátették, ha ez igaz, akkor az építészek megfagyott muzsikuskok, kinevetik tehát a nagy klasszikust, de el még nem szakadnak tőle. A Megfagyott Muzsikust az 1898–1899-es tanévre beiratkozott évfolyam indította, ők alapították meg a MASTABA, azaz „Magyar Architektusok Szoros Társula-

ta *A Bú Altatására*” nevű asztaltársaságot, és elsősorban Kismarty-Lechner Jenő, Radó Sándor, Riedl Béla és Szuper Géza közreműködésével négy éven át vitték is a lapot. Vermes nem tartozott közénk, hiszen ő egy évfolyammal alattuk járt, a lap szellemisége viszont az ő diákéveit is meghatározta.

Vermes a végzése előtt egy évvel, 1902-ben, 23 évesen döntött a névváltoztatásról: 1903-as építész oklevelében már nem Weinberger, hanem Vermes József néven szerepelt. Nem tudni, hogy a Weinberger, azaz „szőlőhegyi” helyett miért épp a Vermest választotta, és azt sem, hogy a rokonai hogy fogadták a döntést, az viszont biztos, hogy ő az egyetlen monostorszegi Weinberger, aki magyarosította a nevét.

Vermes tinédzserkorát Budapesten valószínűleg alapjaiban befolyásolta a honfoglalás 1000. évfordulóját ünneplő 1896-os millenniumi ünnepségsorozat, aminek kimondott célja volt, hogy bemutassa a magyarság kultúrfölényét a Kárpát-medence nemzetei

között. Abban az időben a magyar politikai hatalom rengeteg energiát ölt abba, hogy a magyar nemzetet dicső történelmi múltjával és a kiegyezés utáni sikereivel együtt minél vonzóbbnak láttassa, de ha ez nem volt elég, állami intézkedésekkel is igyekezett siettetni az asszimilációt. A kisebbségeket egyre erőszakosabban magyarosítani, sőt magyarizálni igyekvő politika 1895 és 1899 között, báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt ért a csúcusra. Bánffy politikai karrierjét eleve a nemzetiségekkel szembeni erőszakos, néha törvénytelen fellépés alapozta meg, miniszterelnöksége alatt ellentmondást nem tűrő intézkedéssel minden földrajzi nevet magyarosított az országban, és elrendelte, hogy a hadseregben ezentúl csak magyar keresztnevek használhatók. Közben a miniszterek körlevelekkel igyekeztek rávenni minden kormányzati dolgozót a nevük magyarosítására.

Az ország külső vármegyéiben, egy tömbben élő kisebbségi csoportok jelentős részben ellenálltak ennek

a nyomásnak, sőt néhol inkább még el is mérgesedett a viszonyuk a magyar államhatalommal. A városi, és különösen a fővárosi zsidósággal azonban más volt a helyzet.

A kiegyezés után kiépülő modern gazdaságban a zsidók egyre nagyobb számban váltak a liberális, kapitalista átalakulás nyerteseivé. Korábban hátránynak számított, hogy nem birtokolhattak földet, ekkor viszont előnnyé vált, hogy a földbirtoklásból való kiszorítottságuk miatt eleve jártasak voltak a pénzügyekben és a kereskedelemben. Életmódját tekintve a városi zsidóság egyre kevésbé különbözött a keresztény városi középosztálytól, és többségüknél még a nyelv sem jelentett asszimilációs akadályt, hiszen a Magyarországon élő zsidók 54 százaléka már az 1880-as népszámláláson is a magyart vallotta anyanyelvének.

A magyarság kultúrfölényét hirdető, a Kárpát-medencében csak a magyar nemzet létét elismerő állami asszimilációs politika pedig meg is találta szövetsége-

sét a zsidóságban. Mivel Vermes születésekor a 13,72 milliós országban valójában a lakosság felét sem adták ki a magyarok, sokan úgy gondolták, az országban élő több százezer zsidó elmagyarosításával kerülhetnek számszerű többségbe a kisebbségek felett. Ez volt az alapja a Karády Viktor szociológus által „*emancipációs alkunak*” nevezett egyezségnek, aminek lényege, hogy amennyiben a zsidók biztosítják a magyar többséget a többi etnikum felett, és tőkeerejükkel hozzájárulnak a magyar kapitalizmus építéséhez, akkor szabadon juthatnak társadalmi, gazdasági és kulturális pozíciókhoz. Magyar szempontból az alkut az is vonzóbbá tette, hogy a Kárpát-medence többi kisebbségével elentétben a zsidók nem jelentek meg saját nemzetiségi érdekeikkel a politikában, nem voltak olyan, származási alapon szerveződő pártjaik és politikai mozgalmak, mint Lengyelországban vagy Romániában. A zsidók oldaláról pedig az adhatott okot bizalomra, hogy a liberális magyar kormány határozottan fellé-

pett az 1870-es években már a magyar országgyűlésben is megjelenő politikai antiszemitizmussal és a zsidóellenes összeesküvés-elméletekkel szemben. A statisztikai adatok is az alku sikerét igazolják, 1910-ben már az országban élő zsidók 77 százaléka jelölte meg a magyart az anyanyelveként.

A magyar politikai elit az asszimiláció egyik jeleként a névmagyarosítást is üdvözölte és bátorította, a nevüket magyarosítók között pedig lakosságarányukat meghaladó számban voltak zsidók. Ehhez persze az is kellett, hogy a magyar zsidók jelentős része nem is ragaszkodott kifejezetten a németes hangzású vezetéknévéhez, hiszen sok család csak az 1700-as évek végén, II. József rendeletei miatt választott magának egyáltalán vezetéknévet, így lettek Weinbergerek a monostorszegi Weinbergerek is.

A kormány kiállásai ellenére azonban az antiszemitizmus folyamatosan erősödött Magyarországon, a kapitalista átalakulás vesztesei ugyanis jelentős rész-

ben a zsidókat azonosították a számukra kárt okozó új gazdasági renddel. Keresztény hallgatók már 1881-ben zsidókat vertek a pesti egyetemen, 1882-ben pedig az egész országot felkavarta a tiszaezlári vérvád, ami után több vármegyében is zsidóellenes erőszakcselekmények történtek. 1883-ban az Országos Antiszemita Párt is megalakult, közben a nemzetiségek zsidóellenessége is erősödött, éppen a zsidóság elmagyarosodása miatt.

Sorszám	A tanuló neve, születése helye és ideje, vallása	Erköletesi magaviselet	tanári
26.	<p>Weinberger József</p> <p>Monostorszegh (Bács-Borsod. m.) 1879. máj. 19. nap.</p> <p>a középiskolai tanfolyamot elvégezte, és pedig:</p> <p>I-VIII. oszt. Bpest, VI. ker. áll. főreál.</p>	1	1



Vermes névmagyarosítása mögött 1902-ben tehát egyszerre állhatott az erős vágy, amivel a már 10 éve Budapesten élő Weinberger József a dicső magyar nemzethez akart tartozni, valamint az a felismerés, hogy a Vermes vezetéknevvel valószínűleg egyszerűbben boldogul majd az életben, mint a Weinbergerrel.

Vermes 1907-ben jelent meg a budapesti lakcímbizonylatokban építészként, akkori címe VI. kerület, Izabella utca 44/A. 1900-ban az Izabella utca 44/B-ben egyébként lakott egy Weinberger József nevű hivatalos szolgálati, elképzelhető, hogy ez is ő, és az egyetem mellett dolgozott valahol, de az is lehet, hogy csak egy rokonról vagy egyszerű névazonosságról van szó. Nem sokáig maradt itt, 1910-ben a Kertész utcába költözött, aztán rögtön tovább az Ügynök (ma Kresz Géza) utca 19.-be. Itt kapta első nagyobb megrendeléseit önálló építészként.

Arról, hogy 1903 és 1909 között mit csinált, nem maradtak fenn adatok, de elég valószínű, hogy

– mint szinte minden friss diplomás építész akkoriban – alkalmazottként dolgozott egy nagyobb építészirodában, minden bizonnyal Weinréb Fülöpnél, aki legtöbbször Ágoston Gézával és Kudelka Jakabbal alkotott építető-tervező-kivitelező triót, ami már csak azért is működött jól, mert ők hárman rokoni kapcsolatban is álltak egymással. Arra, hogy Vermes Weinrébéknél dolgozhatott, az utal, hogy a később Vermesről írt ismertetések említenek egy Átlós (ma Bartók Béla) úti házcsoportot Vermes tervei között. Vermes ezt egészen biztosan nem a saját nevére tervezte, a budapesti levéltárban ugyanis nincs olyan Bartók Béla úti házterv, amin Vermes neve szerepelne. Áll viszont egy házcsoport a Bartók Béla út–Halmi utca–Bánk bán utca–Ballagi Mór utca közötti területen, ami rengeteg hasonlóságot mutat Vermes későbbi terveivel, főleg homlokzati díszítésekben és tetőidomokban. A csoport Bartók Béla úti frontja ma már nem valami szép, régi képeken viszont még lát-

szanak a díszítések és az eredeti tető. A Ballagi Mór utca páros oldala jobban egyben maradt, és bár ezeket a házakat láthatóan nem Budapest leggazdagabbjainak tervezték, a megmaradt homlokzati díszeken látható háromszögek, csiga- és indavonalak, a tető és az erkélyek elrendezése mind visszaköszönnek érettebben Vermes későbbi munkáiban.

A magyar art decóról több könyvet is író Bolla Zoltán szerint ez azt bizonyítja, hogy Vermes 1909-ben vagy 1909–1910 fordulóján még gyakornok volt az Ágoston–Kudelka–Weinréb irodában, így ő tervezhette a Bartók Béla úti épületcsoportot és a már gyakorlott, szakmai papírral rendelkező Weinréb írta alá a terveket. Az Ágoston–Kudelka–Weinréb iroda más ekkori épületeit végignézve nemcsak itt merül fel Vermes legalább részbeni szerzősége, hanem a Visegrádi utca 40.–Csanády utca 9. sarkon álló impozáns bérháznál is, amin a homlokzati motívumok mellett a sarkon alkalmazott megoldások is Vermesre utalnak

(elég összevetni például a Mester és a Liliom utca sarkán álló későbbi Vermes-házzal).

1909-ben Vermes Kaszab Miklóssal együtt elindult, és második díjat nyert a harmadszorra kiírt Erzsébet királyné emlékműpályázaton, és bár pályaművüket sok helyütt méltatták, az akkor beadott 21 pályamű egyikét sem ítélte megvalósításra alkalmasnak a zsűri. 1911-ben Vermes és Kaszab külön-külön is továbbfejlesztették ezt a tervet, de az önállóan beadott pályázatokat a bírák már kifejezetten rossznak minősítették.

A szintén zsidó családból származó Kaszab Miklóst Vermes régóta ismerte, együtt érettségiztek a VI. kerületi főreálban, és évfolyamtársak voltak az egyetemen is. Kaszab az egyetem elvégzése után Párizsban, Londonban és Münchenben is dolgozott, az viszont kevéssé valószínű, hogy Vermes hozzá hasonlóan nemzetközi tapasztalatot tudott volna szerezni, hiszen Kaszab lényegesen jobb anyagi körülmények közül érkezett, és családjának sokkal jobb kapcsolatai voltak: apja nagy-

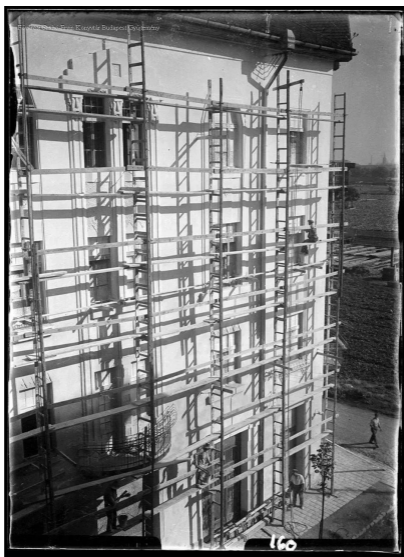
vállalkozó volt, két nagybátyja közül pedig az egyik gyáros és a Pesti Izraelita Hitközség elnöke, a másik pedig bankigazgató. Emellett Vermes már csak azért sem tartózkodhatott túl sokat külföldön ebben a hat évben, mert valamikor egészen biztosan végigcsinálta a katonai kiképzést a pólai 4. Erőd Tüzérdandárnál, ugyanis a katonaság hivatalos értesítői szerint 1910 januárjában az ehhez a dandárhoz tartozó 3. számú vártüzér zászlóaljban nevezték ki tartalékos hadnaggyá.

Hogy önálló építészkarrierjét 1910 körül indította el, arra az is utal, hogy ekkor vették fel a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe, ami lényegében a mai kamara elődje volt, azaz ekkortól tervezhetett a saját neve alatt. Az egylet hivatalos értesítője 1910 áprilisában említi is Vermest mint az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatának egyik kiállítóját. A szűkszavú ismertető szerint *„Vermes József bérházakat állított ki. Vonalritmusos tervezetében sok eredetiség található.”*

Vermes pályája nagyobb részében bérházakat tervezett, az első világháború előtt ezek késő szecessziós bérházak voltak. Tervei alapján nagy hatást gyakorolt rá a népi építészet (mint akkoriban sokakra), de Vermes házain az is látszik, hogy – Kozma Lajos és Lajta Béla nyomán – a népi motívumokat a bécsi iparművészeti műhely, a Wiener Werkstätte szögletes mintáinak hatására geometrikusan stilizálta. Vermes emellett visszafogottabban is használta ezeket, mint például Kaszab Miklós vagy az 1910 tavaszán Vermessel együtt kiállító Mende Valér. Vermest persze valószínűleg az is korlátozta, hogy a bérházak építtetői általában konzervatívabb ízléssel álltak hozzá a tervezéshez, őket elsősorban az érdekelte, hogy minél több, élhető méretű lakást helyezzenek el esztétikus homlokzatú házban, nem pedig az, hogy az építészek hivalkodó terveit finanszírozzák.

Erről tanúskodik az első olyan bérház, amit Bolla Zoltán szerint már biztosan Vermes tervezett. A Szugló és a Róna utca sarkán álló háromemeletes épület ma nem a világ legszebbje, hiszen homlokzata nagyon

rossz állapotban van, ezen a régi fotón viszont látszik a falak díszítése (amit érdemes összevetni a hivatalosan Ágoston Géza és Kudelka Ármin által tervezett Visegrádi utca 40. homlokzati motívumaival, és rögtön megszűnnek a kételyek Vermes szerzőségével kapcsolatban).



Budapest, Szugló utca 49–51., a Szugló utca felől



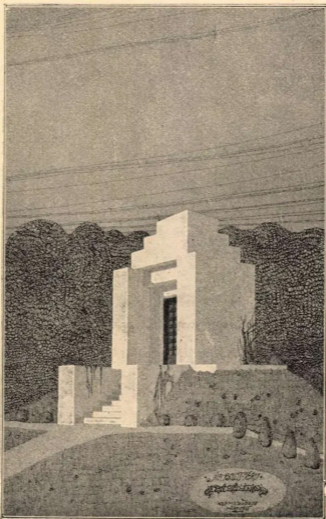
A Szugló és a Róna utcák sarkán álló bérház mai állapota



Vermes ezután megkapta első igazán nagy, saját megbízását: az Ügynök utcában három egymás mellett álló telekre tervezett bérházakat (ma Kresz Géza utca 32., 34. és 36.). Ez akkora építkezés volt, hogy valószínűleg emiatt költözött ő maga is az Ügynök utcába. Emellett pedig egy Vermesről 1912-ben írt cikk említi az Átlós (azaz Bartók Béla) úti bérházcsoportot is. Az A Lakás című lapban megjelent ismerető egészen pontosan így szól:

*„VERMES JÓZSEF. A fiatalabb építész gárda erős, izmos tehetsége Vermes József műépítész. Nagy rajztudása, ízlése és fejlett artisztikus érzéke, respektábilis szaktudással párosul és ezek a képességei korán nyitottak neki teret az alkotásra. Pályáján nagy sikerekre tekinthet vissza máris. A Műcsarnok tárlatain feltűntek a finoman megrajzolt magyaros fapárkányai és oromzatai, amelyekkel színt és derűt, fényt és árnyékot tud adni házai homlokzatának. Komoly sikert aratott az Erzsébet emlékmű elhelyezésére kiírt első pályázaton, amikor Kaszab Miklós építésszel*

társulva, nagy és neves építészek elől nyerte el a második díjat. Tudását és ízlését hirdetik egyébiránt – a vidéki építkezésektől eltekintve – Budapesten az átlós-úti bérházcsoport, a befejezés alatt álló ügynök-utcai csoport, a csáky utcai, víg-utcai bérház és számos interieur.”



Sírbolt.

Tervezte:  
Vermes József  
műépítész.

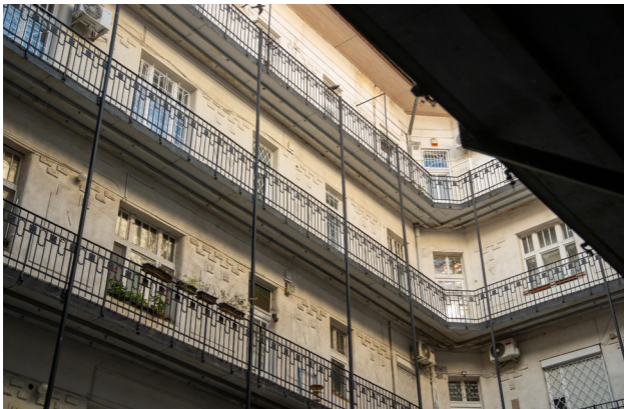
Vermes Víg utcai és vidéki építkezéseiről nem maradt fenn pontos adat. A Lakás megemlékezik Vermes belsőépítészeti munkáiról is, de ezekből sem maradt fenn semmi, igaz, legalább van nyomuk a budapesti levéltárban. Egészen biztosan Vermes tervezte például a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. Andrassy úti fiókjának belső terét és portálját, persze, hogy ez hogy is nézett ki, az valószínűleg soha nem fog kiderülni. A Lakás cikkében említett Csáky utcai bérház viszont megmaradt, ez Prágai Ármin bérháza a Hegedűs Gyula utca 32. szám alatt, 1912-ben épült meg.

A Lakás Vermes egyik homlokzattervét és egy sírbolttervét is közölte, és a cikk, ami alatt Vermest méltatta a lap, a korban szokatlanul bátran állt ki a modern, funkcionális építészet mellett. Azt írta: *„Mi is a ház természetessége? A ház azért van, hogy lakjanak benne, ezt a szükségletet kell kielégítenie. Ez tehát azt jelenti, a házat belülről kifelé kell építeni. A lakó szükséglete az első, itt kezdődik a ház. A homlokzat az utolsó, ott végződik a*

*ház. Mit határoz meg az ablak? A szobát. Az ablak nem az utcáért van, hogy kívülről nézzék, hanem a szobáért van, amelynek levegő kell. A ház azért van, hogy lakjanak benne, mint a szék, hogy üljenek benne. Ez banális, de meg kell mondani, mert harminc esztendeje elfelejtették. Hibája volt ennek a kornak, hogy a dolgok értelmét elfelejtette és a puszta látszatra törekedett. A »szép« szék már nem azért volt, hogy üljenek rajta, hanem, hogy »mutasson valamit«. A ház már nem azért volt, hogy lakjanak benne, hanem hogy »szép« legyen. Ekkor kezdtek kívülről befelé építeni, a homlokzathoz kiindulva. A homlokzat lett most az első. Ekkor nem volt már a lakás kifejezője, hanem eltitkolta a lakást. Nem volt már, ha szabad így mondani, a ház bőre, hanem most álarc lett. Mi volt a következmény? A lakás pusztulása és pusztulása a homlokzatnak is. A lakások rosszak voltak, mert a homlokzathoz voltak kénytelen igazodni. De a homlokzatnak nem volt értelme, mert a házban nem tartották azt meg, amit ígért. Kezdték nem bízni a homlokzatban. Hiszen tudták, ez egy erkély, de ez az erkély nem is*

*erkély, mert senki sem ülhet rajta, a torony is csak szimulál, tulajdonképpen nem is torony, minden csupán csak színház, puszta látszat. Már ismerték ezt, már nem hagyták megcsalni magukat, tudták, hogy a homlokzatnak épenséggel nincs semmi jelentősége már. Ennek kell az első követelésünknek lenni, ha a modern építészetre gondolunk, hogy a házat ismét belülről kifelé építsék és hogy a homlokzat ismét tiszta kifejezője legyen a lakásnak.”*





Vermes Ügynök (ma Kresz Géza) utcai házcsoportja

Vermes irodája tényleg beindult, már 1911 májusában a Pesti Hírlapban apróhirdetésben keresett „*építész rajzoló, ügyes kópistát, esetleg félnapra*”, de júniusban már teljes munkaidős beosztottra vadászott, 1912-ben pedig kezdő építész rajzolóra. Közben sorra épültek a házak: 1912-ben a Visi Imre utca 10., 1913-ban a Csobánc utca 8., a Zichy Jenő utca 44. és a Baross utca 125., 1914-ben pedig elindult a Mester utca 9. és a Práter utca 29/A építése. Ezek a házak ma is állnak, a korabeli lapok ugyanakkor ezen kívül is említettek több, Vermes terveire kiadott építési engedélyt. Feltűnik például egy Bajza és egy Rigó utcai háromemeletes, valamint egy Petneházy utcai kétemeletes ház is, valamint több épületátalakítás az építész neve alatt, de ezeket nehéz ma is álló házakhoz rendelni.



## A kötelesség hív, bátran megyek a halálba!

**E**zerkilencszáztizennégy június végére nagyszágos Bien Ernő kormányfőtanácsos Mester utcai bérházának építése elérte az I. emeletet, a Práter utcai ház pedig szinte teljesen elkészült. Június 29-én, hétfőn azonban mindkét építkezésen akadozva kezdődött a munka, ahogy az országban mindenhol, hiszen mindenki arról beszélt, hogy az előző napon Szarajevóban egy Gavrilo Princip nevű boszniai szerb diák megölte Ferenc Ferdinándot és feleségét. A korabeli tudósítások szerint Princip első lövése a nyakán találta el az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét, aki, bár vér buggyant ki a száján, a vele utazó Harrach gróf kérdésére sebesülését „*semmiségnek*” nevezte. „*Es ist nichts!*” – mondta, de ezek voltak az utolsó szavai.



Ami ezután történt, bőven túlmutat a semmiségen, a merénylet ugyanis négyévnyi őrült világégéshez, az első világháborúhoz vezetett.

A merénylet utáni hónap egész Európában feszült várakozással telt, Magyarországon is erősödött a háborús pszichózis, egyre többen követelték, hogy Ferenc József hadüzenettel büntesse meg Szerbiát. Nem volt így sem könnyű a döntés, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia vezetői is tudták, Szerbia megtámadásával Oroszországgal is szembekerülnének. A németek viszont támogatásukról biztosították Ferenc Józsefet, és jelezték: szerintük ennél kedvezőbb időpont nem lesz egyhamar a háború elindítására, ugyanis ha Oroszország befejezi a tervezett vasútépítéseket európai területein, a gyors mozgósítással óriási hadserege még félelmetesebb ellenféllé válik. A Monarchia végül július 28-án, kedden, egy hónappal a sarajevói merénylet után hadat üzent Szerbiának.





Mester utca 9.



Másnap Ferenc József „*Népeimhez!*” felszólítással manifesztumot intézett alattvalóihoz, amiben leírta, szerinte miért elkerülhetetlen a háború.

Vermes József is az íróasztalhoz ült, és megírta a végrendeletét, másnap pedig elvitte a dokumentumot dr. Stamberger Ferenc budapesti királyi közjegyzőhöz. A dokumentum még mindig megvan a budapesti levéltárban. Így szól:

*Felvéttetett Dr. Stamberger Ferencz budapesti királyi közjegyző által Budapesten ezerkilencszáztizennegyedik (1914) évi július hó huszonkilencedik (29) napján —*

*— Megjelent előttem Vermes József úr, műépítész, budapesti (V. Ügynök utca 19.) lakos, aki személyazonosságát az általa előttem felmutatott, a budapesti villamos városi vasút részvénytársaság által nevére 1/390 1914. szám alatt kiállított, arcképével ellátott bérletjegyével igazolta, és megerősítés végett személyesen átad nekem egy okiratot*

azzal a kijelentéssel, hogy ez az okirat általa sajátkezűleg írt és sajátkezűleg aláírt végrendeletét tartalmazza. —

— Miután letevő ügyfelet arra figyelmeztettem, hogy letett végrendelete csak akkor érvényes, ha az 1876. évi XVI. törvényczikk 23. §-ában előírt alaki kellékekkel el van látva, a nálam ekként letett végrendeletet borítékba zárva hivatalos pecsétemmel és hivatalosan és akként pecsételem le, hogy a pecsét feltörése nélkül a boríték felbontható ne legyen. Amellett a végrendeleten és a borítékon keresztül húzott zsinórral a végrendeletet a jelen jegyzőkönyvhöz fűztem, és a zsinórt úgy a végrendelet borítékához, mint a jelen jegyzőkönyvhöz hivatalos pecsétemmel hozzápecsételtem. —

— A letevő félnek erről hivatalos elismervényt adtam.

*felolvastatván, beleegyezőleg aláíratott*

## **Végrendelet**

*Én, Vermes József a mai napon, mielőtt még a halált hozó háborúba indulnék, elestem esetén tiszta ésszel és végső akarattal a következőképp intézkedem:*

*Vagyonom, takarékkönyv és értékpapírjaim, valamint megbízólevelem Egyesült Budapesti Tak.pénztár erzsébetvárosi fiókja safe depozitjében van letéve, melynek kulcsát megőrzés végett unokaöcsémnek, Singer Emilnek (Rudolf rakpart 5.) átadtam, a másik kulcsot Dr. Lichtenstein Adolf ügyvéd barátomnak (József krt. 21.)*

*A széfben a következők vannak: Jelszó: József*

*1., Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár 0948 sz. 1913 sz. takarékbetétkönyv nevemre kiállítva „fenntartással” cca. 16 000 kor. betéttel.*

2., 1 db jelzalog, 1 db Pesti hazai, 2 db Jászív, 3 db  
Erzsébet Sanatorium sorsjegy

3., 10 db Általános Bank részvény

4., 7 db megbízólevél és pedig: Braun(?) Miklós(?),  
Kurzweil Bernát, Munkácsy Gyula, Grossmann Manó,  
Szántó Adolf, Friedman Adolf, Bien Ernő.

*Általános örököseim kedves, drága, egyetlen jó szüleim,  
/Weinberger Ábrahám és Sarolta, Zombor/ kiktől  
most könnyezve búcsúzom, és kiknek végtelen szeretete  
a sírba is kísér bizonyára. Ők örökösei minden más  
ingóságomnak is.*

*Kedves, drága testvéreim gyermekeinek fenti készpénzből  
azonban kifizetendő mindegyiknek 1000, azaz egyezer  
korona és pedig összesen 13 000 korona*

Gonda Hugó, Gonda Gyula(?), Gonda Sándor, Gonda József, Weinberger Rella, Weinberger Margit(?), Weinberger József, Weinberger Ilonka, Fillinger Jenő(?), Fillinger Sándor, Fillinger Juliska, Szabados Béláné sz.: Hirschbein Lenke, Szabados Évike, mindegyiknek 1000 koronát, hogy mikor kapják kézhez, azt teljesen szüleik belátására bízom, quasi ők kezelik.

Egyéb pénzbeli követeléseim a következők, melyeknek elintézését kellő honorárium mellett dr. Lichteinstein Adolf ügyvédre bízom, vagy ha ő ne adja isten, szintén a háború áldozata lenne, Dávid Miksára.

1., Bien Ernő Mester utcai építkezésére összhonorárium cca 12 000 kor. Minthogy úgyszólván(?) az összes rajzok, megrendelések és költségvetések készen vannak, és a ház építése ma az I. em (????) elérte, fenti összeg felét, 6000 koronát követelek beleszámítani, amint az 1 %-ot, amit Bien úr a vállalkozóktól így is beszéd.

2., Friedman Adolf úr Práter utcai építkezéséből  
cca még 1000 korona.

*Ezen összegek édes szüleimet illetik, úgyszintén  
az ingóságok, bútor stb. eladási ára a felmerülő  
költségek levonása után.*

*Édes testvéreim, jó barátaim mindegyike választhat  
egy-egy emléktárgyat képeimből, szobraimból, Singer  
Emil a két bronzoroszlánt kapja.*

*Lenke húgomnak, kit igen szerettem, az ülő munkás  
szobrot és a bölény bronzszobrot, továbbá 3-4(5) jó  
képet hagyományozok, különös Vörös Ernő nagy képét.  
Egyáltalán a műtárgyak lehetőleg ne adassanak el, hanem  
testvéreim és barátaim között szétosztandók. Erre vagy  
testvéreim közül valakit kérek fel, vagy Steiner Károly  
és Singer Emil és Dr. Lichtenstein Adolf közreműködését  
kérem, kik ezt tapintatosan elintézik, természetesen*



*a választás elsőbbségét élvezik és több darabot is választhatnak. Többi jó barátomtól és tőlük ezúton szeretettel búcsúzom, tartsanak meg jó emlékezetükben.*

*Most pedig még egyszer búcsúzom mindazoktól, kiket oly mélyen szerettem, drága jó szüleimtől, édes testvéreimtől, azok gyerekeitől, az egész rokonságtól.*

*A kötelesség hív, bátran megyek a halálba!*

*Isten veletek!*

*Kelt Budapesten 1914 július hó 28-án*

*Senkinek semmivel sem tartozom.*

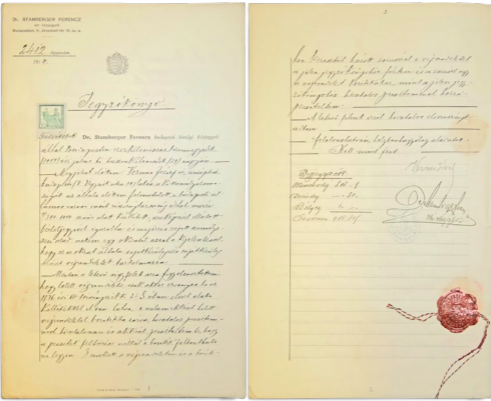
*Vermes József műépítész*

*sz: B. Monostorszeg 1879 nov. 19.*

*azelőtt Weinberger József*

*u.i.: Berky Vilma kisasszonynak (l. Üllői út (???)  
II. 22.) a készpénzemből 500, azaz ötszáz koronát  
hagyományozok. – Vermes József*

Látszólag rengeteg dolog kiderül ebből a végrendeletből, de maga Vermes alig lép hozzánk közelebb. Az egészen biztos, hogy Vermes József kifejezetten tehetős volt 1914-ben, a 16 ezer koronás takarékbetét például mai forintban kifejezve több mint 35 milliót érne. A végrendeletben sorsjegynek nevezett értékpapírok pedig nyeremény- vagy sorsjegykölcsonök, névértéken nem értek különösebben sokat – főleg a 16 ezer koronához képest, de ha esetleg nyernek, akkor tekintélyes összeget hozhattak a házhoz. Azért lehetett értelme őket beleírni a végrendeletbe, mert némelyik közülük elvileg még hosszú évtizedekig nyerhetett volna, például a szegény tüdőbetegek támogatására kiadott Erzsébet királyné Sanatorium sorsjegy nyertesait az eredeti tervek szerint 1969-ben is húzták volna.



*[Handwritten text in Hungarian, likely a continuation of the document or a related note. The text is dense and written in cursive.]*

*[Handwritten text in Hungarian, continuing the narrative or providing details. The text is dense and written in cursive.]*

*[Handwritten text in Hungarian, continuing the narrative or providing details. The text is dense and written in cursive.]*

Vermes József 1914-es végrendelete



Kiderül a végrendeletből több családtag és barát neve is, de egyikük után nyomozva sem tudtam meg sokkal többet Vermestől. Dr. Lichtenstein Adolf tényleg egy budapesti ügyvéd volt, ahogyan Dávid Miksa is. Singer Emilből is elég sok volt Budapesten, de annak nem találtam nyomát, hogy a Rudolf rakpart (ma Széchenyi rakpart) 5.-ben lakott volna ilyen nevű ember. Viszont ha esetleg megengedjük, hogy Vermes hibás címet írt, és valójában az Újpesti rakpart 5.-re gondolt (ez nem annyira lehetetlen, mint elsőre tűnik, mivel az Újpesti rakpart 5. közvetlenül az akkoriban Rudolf tér néven ismert Jászai Mari tér mellett van, és a Rudolf tértől délre már a rakpart neve is Rudolf volt), akkor Vermes „*unokaöccse*” egy befolyásos gabonaügynök volt, aki később a háborúban a hadsereg egyik fontos beszállítójává vált. A Berky Vilma név szintén több embert is jelölhet, de egyiküknél sem világos, mi lehetett a viszonyuk Vermeshez. Elképzelhető, hogy Berky Vilma Vermes kedvese volt, de nincs nyoma an-

nak, hogy Vermes kereste volna őt, miután hazatért a háborúból. Igaz, a levéltárban rábukkantam egy olyan Berky Vilma nyomára, aki épp abban a hat évben házasodott, amikor Vermes a háborúban és szibériai hadifogságban volt. Ha tehát ő a végrendeletben szereplő Berky, akkor Vermes talán azért nem kereste később, mert nem várt rá, és hozzáment valaki máshoz. Akárhogy is, az a végrendelet alapján egészen biztos, hogy 35. születésnapjához közeledve Vermesnek sem felesége, sem menyasszonya nem volt. Testvérei gyerekeinek nevére keresve pedig sajnos csak holokausztáldozatok listáira bukkan az ember, ők sem éltek tehát túl a második világháborút.

Az építész képeiről és szobrairól is úgy végrendelezik, hogy nehéz megállapítani, ezeket a műalkotásokat ő készítette-e, vagy csak műgyűjtő volt. Az elég valószínű, hogy a szétosztott alkotások között voltak olyanok is, amik nem a saját munkái, hiszen Lenke húgára örökíti „Vörös Ernő nagy képét”, Béli Vörös

Ernő pedig a kor Budapestjének ismert festője volt. Hogy maga Vermes is festhetett, arra az enged következtetni, hogy később megjelent néhány újsághír olyan kiállításokról, amiken egy Vermes József nevű személy festményei is szerepeltek, hogy könyveket is illusztrált, hogy még építész kollégái is dicsérték kiemelkedő rajz tehetségét, valamint hogy nem szeretné, ha eladnák a képeit, pedig ha kizárólag más művészek alkotásairól lenne szó, ezt talán nem kötötte volna ki.

A végrendeletet rejtő borítékot azonban senki nem bontotta fel, csak a levéltárosok, amikor átvették és iktatták Stamberger Ferenc közjegyző dokumentumait. Vermes vagyonát így senki nem örökölte meg, ő maga pedig csak akkor tért haza, amikor pénze már semmit nem ért, a sorsjegyeit kiadó vállalatok és egyesületek pedig összeomlottak. Épp úgy, ahogy az állam, aminek védelmében háborúba indult.



## A legszebb férfikorukon túljutott, dagi taták

**A**dátumokból kiolvasható, hogy Vermes József műépítész előrelátó ember lehetett, mert bár tartalékos tisztként majdnem teljesen biztos lehetett benne, hogy be kell majd vonulnia, már a hadüzenet napján, azaz három nappal az általános mozgósítás előtt végrendelkezett. A végrendeletet olvasva emellett szembetűnő az is, hogy bár a szöveget áthatja az önfeláldozó, hazafias virtuskodás, hiányzik belőle a háború kimenetelét illető, az erő jogán kérkedő nacionalista optimizmus, ami a hadüzenet napjaiban átjárta az országot. Az akkori közvélekedés szerint a Monarchia hadereje pillanatok alatt elsöpri majd az aprócska Szerbia szedett-vedett katonáit, és még ha az oro-

szok tényleg a támadás mellett döntenek is, az osztrák–magyar hadseregnek bőven lesz ideje Szerbia szétverése után a keleti frontra átcsoportosítania a csapatait, hogy feltartóztassák az oroszokat a német segítség megérkezéséig. A németek pedig szentül meg voltak győződve arról, hogy 1914 őszéig az egész háborút lezavarják, és győztesen térnek haza.

Végül persze nem így lett, és ha volt fegyvernem, aminek tisztjei talán a többiekénél jobban átláthatták, hogy nem lesz ez olyan egyszerű menet, az a tüzérség volt. Az első világháború előtt ugyanis Európában a tüzérség paradigmaváltások sorozatán ment keresztül. A hátsó töltésű ágyúk feltalálása lehetővé tette, hogy a tüzekek biztonságos páncélzat mögött dolgozzanak, és a gyalogságot támogató könnyebb ágyúk mellett megjelentek az igazi nehézfegyverek, amikkel már látótávolságon kívüli célokra is pontosan tüzelhettek. Ha valaki követte ezeket az újításokat, az valószínűleg felfogta, hogy ez a háború korábban soha nem látott



erejű és pontosságú ágyútüzet hoz majd. Később pedig mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy ez rengeteg emberáldozatot, és rendkívül nehéz, lassú előrenyomulást, azaz kimerevedett frontokat és elhúzódó lövészárk-hadviselést jelent.



Osztrák–magyar tüzérek egy Škoda 30,5-ös mozsárral

Vermes József az Osztrák–Magyar Monarchia erődtüzér hadnagya volt. Arra képezték ki, hogy erődök ágyúit üzemeltesse. Az első világháborút tanulmányozó hadászati szakértők többsége egyetért abban, hogy a háború alatt az 50 éve még korszerűnek tűnő, erődökre alapozott hadviselés elavulttá vált. Ennek ellenére a háború kitöréséig majdnem minden európai ország erődökben és erődrendszerekben látta a védelem alapját, emiatt több jelentős erődostromot is hozott az 1914 utáni négy év. Európa erődjei rengeteg dologban különböztek, alapvető szerkezetük mégis azonos volt: a védendő terület köré erődökből álló gyűrűt építettek, ezért is nevezték ezeket az erődöket övváraknak, az övet alkotó egyes kisebb erődöket pedig överődöknek. Az överődök feladata volt, hogy tüzükkal a gyűrű belsejétől távol tartsák az ellenséges tüzérséget, közben egymást is fedezzék. Ezeket az överődöket köztes, gyalogsági védművekkel és ütegállásokkal egészítették

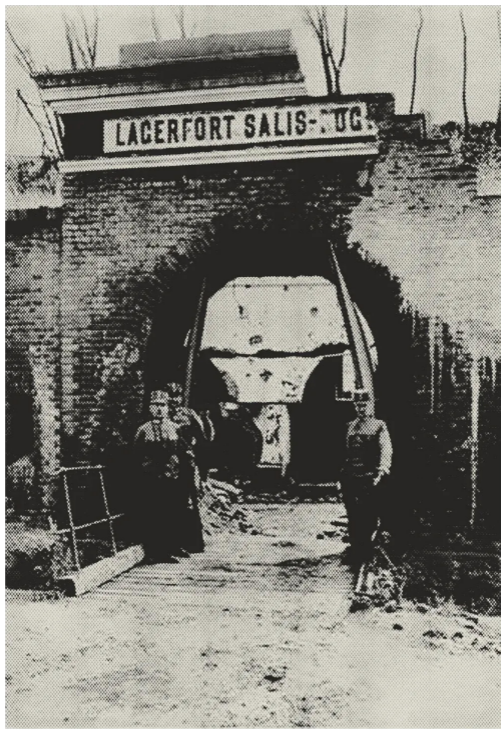
ki, hogy az ellenfél ne hatolhasson be észrevétlenül a gyűrű belsejébe.

Ilyen volt az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb erődje is a galíciai Przemyśl körül, ahová 1914 nyarán vezényelték a 3. számú vártüzérosztályt Vermes Józseffel együtt.

A przemyśli erődrendszer 17 övfőerődből és 18 kisebb vagy köztes överődből állt, ezeket két lövészárk kötötte össze egy 48 kilométeres gyűrűben. A rendszer már csak méretei miatt is tiszteletet parancsolt, valójában azonban ekkorra a legtöbb védműve elavultnak számított, hiszen pénzhiány miatt nemhogy fejleszteni nem tudták, tulajdonképpen az építését sem fejezték be soha teljesen. Az erőd lövegállományának harmada 1861-es modellekből állt, amik 1914-ben már nem sokra voltak jók. A helyőrség szintén nem a Monarchia hadseregének krémje volt, hiszen a Przemyślt védő kb. 130 ezer katona többsége úgynevezett Landsturm- és népfelkelő dandárokból került

ki, azaz viszonylag régen kiképzett, a háború miatt még épp behívható civilek voltak. Messze nem ez volt tehát a Monarchia hadseregének legütőképesebb része, a védők túlnyomó többsége 37 és 42 év között járt, voltak köztük parasztok, gyári munkások, újságírók, irodalmárok és színészek is a birodalom minden szegletéből. Tisztjeik is főleg értelmiségiekből képzett tartalékosok voltak, igaz, valamivel fiatalabbak a legénységi állománynál, mint a háború kitörésekor 35. születésnapjához közeledő Vermes József. A fennmaradt visszaemlékezések szerint egyikük egyenesen így jellemezte a társaságot: „*legszebb férfikorukon túljutott, dagi taták*”.





A przemysłi váröv I. erődje, a Salis Soglio megsérült bejárata

Azért ők védték az erődöt, mert a Monarchia hadvezetése nem számított arra, hogy Przemysl túlzottan nagy szerepet kapna a frontharcokban, az oroszokat már Galícia tartomány fővárosa, a Przemysltől keletre található Lemberg (ma Lviv Ukrajnában) előtt meg akarták állítani. Ez végül nem sikerült, és nemcsak azért nem, mert az oroszok a vártnál sokkal gyorsabban mozgósítottak, de azért sem, mert az osztrák–magyar hadsereg meg a vártnál sokkal lassabban, és a hadvezetés szinte mindent elrontott, amit el lehetett rontani.

Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök a háború előtti években teljesen eltávolodott a valóságtól, nem ismerte fel, hogy a Monarchia hadserege nemcsak tragikusan alulfinanszírozott és rosszul felszerelt, de nincs elegendő mennyiségű és megfelelően kiképzett katonája sem. A háború elején Németország férfi lakosságának évente 0,49 százaléka kapott katonai kiképzést, de még a hatalmas, 170

millió népességű Oroszországban is 0,35 százalék volt ez az arány. Ehhez képest az 51 millió osztrák–magyar monarchia csak a férfi lakosság 0,27 százalékát hívta be évente. Conrad ennek ellenére folyamatosan a háború megindítása mellett kardoskodott, magánlevelezése alapján részben azért, mert a 61 éves tábornok 1914-ben már majdnem 10 éve ostromolt szerelmével egy alig több mint feleannyi idős férjes asszonyt, Gina von Reininghaust. Úgy gondolta, ha háborús hőssé válik, több esélye lehet az asszony meghódítására, és a merev osztrák válási szabályokat legyőzve a feleségül vételére is.

Conrad von Hötzendorf rosszul szervezte meg a mozgósítást, a hadsereg túl későn vonult fel Galíciában. Ezzel minden esély elszállt arra, hogy a birodalom hatékony megelőző csapást mérhessen az orosz cár hatalmas, de viszonylag lassan mozgó hadseregére.

Az osztrák–magyar katonák így egy nagyobb és jobban szervezett hadsereggel találták szemben magu-

kat Galíciában. A különbség olyan nagy volt a harcoló felek között, hogy sokszor meg sem tudták magyarázni. Az osztrák–magyar csapatokat például annyira sokkolta, hogy az orosz–japán háborúban tapasztalatot szerző orosz tüzérek szinte bárhová képesek gyors, pontos és elsőprő erejű csapásokat zúdítani, hogy meg voltak győződve róla: csakis árulás állhat a háttérben. Emiatt már a háború legelején megkezdődött az oroszbarátsággal vádolt galíciai ruténok, azaz az ukránok vegzálása. Az osztrák–magyar haderő sora szenvedte el a vereségeket, a hadjárat összeomlott, ezért az utolsó pillanatban elrendelték az életmentő visszavonulást. Franz Conrad von Hötzendorf megjegyezte, ha Ferenc Ferdinánd trónörökös még élne, „*most biztosan agyonlövetne*”.

Vermes József, ahogyan Przemysl egész helyőrsége, nem hivatalos forrásokból értesült a front összeomlásáról. A lakosokat augusztus 25-én még egy „*fényes osztrák–magyar győzelemről*” tájékoztatták, a hónap végén



azonban vonatszámra kezdtek özönlenni a sebesültek a városba. „*Átlőtt tüdők és szívek, rettenetes gyomorsebek, vér, okádék, ürülék*” – írta visszaemlékezéseiben egy przemysli hölgy, aki önkéntesként italt osztott a vasútállomáson. A sebesültek pedig elképesztő történeteket meséltek, amik sehogyan sem vágtak össze a Habsburg hadi sikerekről szóló hivatalos hírekkel.

Aztán zsúfolásig megtelt vonatokkal megérkeztek a lebergi menekültek, sok vagonnak még a tetején is ültek. Összeomlásról, káoszról, temetetlen halottokról, eldobált puskákról, felborult és hátrahagyott élelmiszer-szállító szekerekről szóló híreket hoztak. Végül pedig megérkezett maga a visszavonuló hadsereg: szomorú, ijedt, sáros, bűdös és megtört emberek végeláthatatlan sora. A kezdetben felvonult kb. 900 ezer katonából 250 ezer meghalt vagy megsebesült, további 100 ezer pedig orosz fogságba esett.

A visszavonuló hadsereg nem sokat időzött az erődben, a vezérkar még hátrébb vonta őket, és velük

költözött nyugatabbra Conrad von Hötzenndorf és az Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg-parancsnoksága. Erről a parancsnokságról kísérté figyelemmel a háború menetét Habsburg Frigyes főherceg, azaz a hadsereg főparancsnoka is. Ő ugyanaz az ember, aki felépítette birtokán Hegyeshalomban azt a Vörös istállót, ami mellett Vermes Józsefet 30 évvel később tömegsírba temették. De ezt akkor Vermes természetesen még nem tudhatta, Przemyszlben szolgáló erődötüzerként valószínűleg őt is csak bizonytalansággal és félelemmel töltötte el, hogy elvonul a hadsereg, elköltözik a főparancsnokság, az erőd pedig magára marad. A védők jelentős részét kétségbe ejtette, hogy nekik, tartalékosoknak és népfelkelőknek kell majd szembenézniük azzal a sereggel, ami a Monarchia legjobban kiképzett katonáit szinte pillanatok alatt megfutamította.

Az új haditerv az volt – mert semmilyen más lehetőség nem maradt –, hogy Przemyszl visszatartja az oroszokat addig, amíg legalább nagyjából sikerül újjá-

szervezni az osztrák–magyar hadsereget egy ellentámadáshoz. Ha Przemysl is elesik, akkor az oroszokat semmi nem választja el attól, hogy betörjenek akár Magyarországra is, hiszen stratégiai fontosságú utak és vasútvonalak ellenőrzése került volna a kezükbe.

Az erőd parancsnoka, Hermann Kusmanek, már szeptember elején elkezdte felkészíteni Przemyslt az ostromra. Erdőket vágatott ki az överődök körül, és több gyors tatarozást is elrendelt, emellett „*megbízhatatlannak minősített elemeket*” utasított ki a városból. Ezek a megbízhatatlan elemek szinte kizárólag zsidók és ruténok voltak, és általában nem is volt érdemi bizonyíték arra, hogy tényleg megbízhatatlanok lennének. Ez a két kisebbség különösen sokat szenvedett a háborúban Galíciában. Nem véletlen, hogy ezekben a hónapokban rengeteg galíciai zsidó menekült érkezett Magyarországra is, a tartomány zsidó lakosságának fele, közel 400 ezer ember hagyta el a vidéket.

Az orosz hadsereg 1914. szeptember 19-én felrobbantotta a Przemyslbe vezető utolsó vasútvonal hídját, majd 21-én elvágta az utolsó, nyugatra vezető utat is. Ekkor 131 ezer katona és 21 ezer ló volt az erődben. Élelmezésükre zöldségből 95, lisztből 89, tartósított húsból és élőállatból 74 napnyi állt rendelkezésre, a lovaknak 69 napra volt elegendő zab.

Bár az erődöt körülzáró oroszok néhány hónap alatt már ekkor ki tudták volna éheztetni a védőket, az orosz főparancsnokság inkább siettette az előrenyomulást, ezért 1914. október 5-én rohamra küldték a katonáikat. Az Osztrák–Magyar Monarchia szerencséjére, ezzel eljött az első alkalom, amikor az orosz hadvezetés nagyobbat hibázott, mint az osztrák.

Az erőd mihamarabbi elfoglalását parancsba kapó Dmitrij Grigorjevics Scserbacsov altábornagynak 483 löveg, 117 gyalogzászlóalj és 24 századnyi lovasság állt a rendelkezésére. Ez nem kis hadsereg, viszont már az első napokban kiderült, hogy egy dolog nagyon hi-

ányzik belőle: az ostromtüzérség. Az oroszok ugyanis az első világháború előtti években elhanyagolták az erődromboló nehéztüzérség fejlesztését. Már az ostrom első napjaiban felfedezték: egyszerűen nincsen olyan pusztító erejű lövegük, ami súlyosabb kárt tudna tenni a przemysli överődök kő- és betonkazamataiban. Az orosz roham persze így is elsőprő volt.

Az oroszok, bár felismerték, hogy lövegeik kevés kárt okoznak az erődökön, azért folyamatosan lőtték az épületeket, hogy a páncélozott lövegtorony nélküli erődökből legalább ne nyithassanak tüzet a védők a rohamozó oroszokra. Emiatt nemcsak hogy folyamatosan remegett az erődök belseje, de a hanghatás is elviselhetetlen volt, minden bizonnyal olyan jelenség, amilyenhez foghatóval a védők egész addigi életükben nem találkoztak. Az orosz ágyúkra válaszoló osztrák-magyar mozsarak pedig még nagyobb kaliberűek, azaz jóval hangosabbak és pusztítóbbak voltak. Az október eleji orosz roham után több védő is ideg-összeroppa-

nást kapott, sokan megőrültek. Felnőtt férfiak kezdtek üvöltözni és törni-zúzni, volt, aki meztelenre vetkőzött, és széttépte az alsóneműjét.

Az orosz roham visszaveréséért harcolt Vermes József mellett számos magyar értelmiségi, köztük Gyóni Géza költő-újságíró is. A roham alatt átélt élményei ihlették legnagyobb hatású költeményét, a Csak egy éjszakára... kezdetű, háborúellenes verset.

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket;*

*A pártoskodókat, a vitézkedőket.*

*Csak egy éjszakára:*

*Akik fent hirdetik, hogy – mi nem felejtünk,*

*Mikor a halálgép muzsikál felettünk;*

*Mikor láthatatlan magja kél a ködnek,*

*S gyilkos ólom-fecskék szanaszét röpködnek,*

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket;*

*Gerendatöréskor szálka-keresőket.*

*Csak egy éjszakára:*

*Mikor siketítőn bőgni kezd a gránát  
S úgy nyög a véres föld, mintha gyomrát vágnák,  
Robbanó golyónak mikor fénye támad  
S véres vize kicsap a vén Visztulának.*

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket.*

*Az uzsoragarast fogukhoz verőket.*

*Csak egy éjszakára:*

*Mikor gránát-vulkán izzó közepén  
Ugy forog a férfi, mint a falevél;  
S mire földre omlik, ó iszonyu omlás, -  
Szép piros vitézből csak fekete csontváz.*

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket:*

*A hitetleneket s az üzérkedőket.*

*Csak egy éjszakára:*

*Mikor a pokolnak égő torka tárul,  
S vér csurog a földön, vér csurog a fáról*

*Mikor a rongy sátor nyöszörög a szélben  
S haló honvéd sóhajt: fiam... feleségem...*

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket:  
Hosszú csahos nyelvvel hazaszeretőket.*

*Csak egy éjszakára:*

*Vakitó csillagnak mikor támad fénye,  
Lássák meg arcuk a San-folyó tükrébe,  
Amikor magyar vért gőzölve hömpölyget,  
Hogy sirva sikoltsák: Istenem, ne többet.*

*Küldjétek el őket csak egy éjszakára,  
Hogy emlékezzenek az anyjuk kinjára.*

*Csak egy éjszakára:*

*Hogy bujnának össze megrémülve, fázva;  
Hogy fetrengne mind-mind, hogy meakulpázna;  
Hogy tépné az ingét, hogy verné a mellét,  
Hogy kiálná bőgve: Krisztusom, mi kell még!*



*Krisztusom, mi kell még! Véreim, mit adjak  
Árjáért a vérnek, csak én megmaradjak!  
Hogy esküdne mind-mind,  
S hitetlen gőgjében, akit sosem ismert,  
Hogy hívna a Krisztust, hogy hívna az Istent:  
Magyar vérem ellen soha-soha többet!  
– – Csak egy éjszakára küldjétek el őket.*

Az orosz rohamot végül óriási erőfeszítéssel, de sikerült visszaverni. Közben érkeztek a hírek arról is, hogy a Monarchia útnak indította felmentő seregét Przemysl felé, a front északi felén pedig a németek is támadásba lendültek. Ezért az oroszok az ostrom beszüntetése és a visszavonulás mellett döntöttek, az erőd első ostroma tehát osztrák–magyar győzelemmel zárult.



## Lovak a hősök gyomrában

**A**z oroszok rendezetten vonultak vissza, erős védelmi állásokat hagyva maguk után, az osztrák–magyar előrenyomulásban pedig csak addig volt erő, amíg a front északi felén a németek is támadtak. Az orosz átcsoportosítás után azonban a németek inkább visszavonultak, így október végére nyilvánvalóvá vált, hogy az osztrák–magyar hadsereget ismét visszább kell vonni Przemysltől.

Az erődnek azonban ekkor már nem voltak hosszabb ostromra elegendő tartalékai, és ezúttal nem számíthatott gyors felmentésre sem, hiszen a németek ismét a nyugati frontra figyeltek, fő erőiket Franciaország ellen vetették be. Ráadásul most nem volt szükség arra sem, amire szeptemberben, hogy az övvár fedezze a pánikszerű visszavonulást, hiszen ezúttal az

osztrák–magyar hadsereg rendezetten, harcképességét megtartva hátrált. Mindezek miatt az osztrák–magyar hadvezetés legtöbb tapasztalt katonája azt javasolta, hogy Przemyslt ki kellene üríteni, helyőrségét pedig átcsoportosítani máshová.

Franz Conrad von Hötzendorf azonban más szempontokból is nézte a helyzetet. Tudta, hogy ha harc nélkül feladja az övvárat, ami októberben az Osztrák–Magyar Monarchia hősies ellenállásának jelképévé vált, és lényegében az egyetlen olyan történetet szolgáltatta addig a háborúban, amit osztrák–magyar győzelemként lehetett értelmezni, akkor egészen biztosan le fogják váltani, és nem háborús hős lesz, hanem csak egy balek, akinek nem marad sok esélye elnyerni a szépséges Gina von Reininghaus kezét. És mivel végül Conrad szava döntött, 1914. november 3-án megérkezett a parancs az övvár védőihez: mindenki írjon búcsúlevelet a családjának.

Amikor az oroszok november elején ismét körül-

zárták Przemyslt, a 130 ezer védő mellett kb. 30 ezer civil maradt a városban. Már az első napokban látszott, hogy a cári hadsereg nem fogja még egyszer elkövetni korábbi hibáját, és nem rohamozza meg a várat, most nem siettek. Várták, hogy a körülzárt erődrendszer kifogyjon a készletekből.

Az, hogy nagy számban voltak összezárva értelmiségiek a birodalom minden tartományából, az ostrom első felében a szellemi élet különös pezsgését hozta. A tisztek a helyi előkelőségekkel együtt a város legjobb kávéházában, a Grand Café Stieberben gyűltek össze, hogy megvitassák a híreket és a város esélyeit, az Osztrák–Magyar Monarchia krémjéhez tartozó mérnökök, építészek, írók, költők, zenészek, újságírók, esztéták, filozófusok, könyvelők, vegyészek és fizikusok, köztük minden bizonnyal Vermes József is, cseréltek eszmét egy csésze málnaszörppel édesített tea fölött – az élelmiszer-spóroló intézkedések miatt ugyanis csak azt lehetett kapni, aztán január végétől

már azt sem. Emellett egészen kimagasló színvonalú volt a katonai sajtó: az överődben több nyelven jelentek meg újságok, a magyarok például a Tábori Újságot olvasták, több versét publikálta itt Gyóni Géza is. A szabályozott kiadványok mellett pedig különféle vicclapok is kézről kézre jártak. A Hősök krónikája (Eine Heldensage) című, illusztrált elbeszélő költemény például két, dezertálni szándékozó orosz katona viszontagságairól szól, akik akárhogy próbálkoznak is, nem tudják megadni magukat, mert Przemyśl védői annyira gyávák, hogy amikor csak meglátják őket, elszaladnak.

A védőknek némi vigaszt nyújthatott az is, hogy bár a várat körülzárták – természetesen katonai cenzúra mellett, de –, levelezhettek a családtagjaikkal. Tisztek és a várban szolgáló pilótákkal kapcsolatot tartó legénységi állományú katonák már az ostrom kezdete óta küldték ki a leveleiket kisebb szívességeért cserébe, január 4-én pedig a várparancsnokság

legalizálta ezt a gyakorlatot, és mindenki számára elérhetővé tette a világ első légiteljeszolgálatát.

Vermes József egészen biztosan használta ezt a szolgáltatást, hiszen családja több levelet is kapott tőle. Ezek persze nem maradtak fenn, létezésük bizonyítéka viszont, hogy amikor márciusban hirtelen nem jöttek többé az üzenetek, a család a Pesti Hírlap apróhirdetésében próbált üzenni az építésznek. 1915. március 21-én ez jelent meg a lapban:

(Hogy Kaufmann Berta kije lehetett Vermesnek, nem tudtam kideríteni.)



**VERMES JOZSEF**  
PRZEMYSL. Leutnant k.  
k. Festungsartillerie. Szü-  
lők, testvérek jól vagyunk,  
lapjaidat megkaptuk, háza-  
jüveleledért imádkozunk  
mindannyian. KAUF-  
MANN BERTA. 92070

De ahogy fogytak a vár készletei, napról napra romlott a helyzet. Az 1914–1915-ös tél különösen hideg időt hozott, az alultáplált katonák között járványok terjedtek, végtagok fagytak el a lövészárkokban. Az övvár 21 ezer lovából 10 ezret már karácsony és az új év napjaiban levágtak, majd januárban még 3500-at. A lisztbe lócsontot és szárított lóhúst keverték, a kenyérre pedig vagy lómájkrémet kentek, vagy lóbélbe töltött lókolbásszal ették. Zsírból is csak lózsír volt, ezért még az olyan ételek íze is a lóéra emlékeztetett, amik nem lóhúsból készültek. Az oroszokhoz is eljutott a hír a przemysli állapotokról, ezért nyihogással és nyerítéssel cukkolták a lövészárkokban kuksoló osztrák–magyar katonákat. Az övvárban elterjedt a vicc, miszerint Trója és Przemysl között az a különbség, hogy Trójában a hősök voltak a ló gyomrában, Przemyslben viszont a ló a hősök gyomrában. (A védők gunyorosan „a hősök” névvel illették magukat, így nevették ki a háborús sajtót, ami az első ostrom után az egekig magasztalta őket.)

Ahogy egyre fogyott az élelmiszer, a várparancsnokság január végén leállította a katonák támadótevékenységét, többé nem próbálták kisebb hadműveletekkel sem zavarni az oroszokat az övváron kívül, hiszen erre fizikai és szellemi erőre lett volna szükség, amiből az éhező és unott katonáknak egyre kevesebb volt. Úgy számoltak, március 7-re teljesen kifognak az élelmiszerből.

Márciusban, ahogy megindult az olvadás, és egyre több volt a víz a lövészárkokban, újabb járványhullám söpört végig az alultáplált és átázott katonákon, a hónap közepére 25 ezren feküdtek szolgálatra képtelenül. Sokan már hallucináltak az éhségtől és a fáradtságtól. Az egyetlen örömhír az volt, hogy a váröv peremvonalától délre egy fagyott termőföldön többtonnányi otffelejtt cukorrépat találtak Przemysl járórei, de már akkor tudták, hogy ezekkel és a leölt állatok csontjainak összegyűjtésével is csak 1915. március 24-ig tudnak kitartani.



Addigra már nemcsak a lovakat, de a macskákat is megették a várban, sőt az egérnek is ára volt a feketepiacon: 10 fillérbe került egy, míg egy közepes kutyáért 20 koronát adtak. Ferdinand Reder von Schellmann őrnagy, a przemysli erődmag déli szektorának tüzérparancsnoka azt írta: „A katonák nagyon rosszul néznek ki. Az arcuk mélyen beesett, kidülled a szemük, a fülük átlátszó, mint a papiros. Nagy vesződéssel vonszolják előre magukat. Szemmel láthatóan roppant gyengék.” Az, hogy mennyire gyengék a katonák, látszott akkor is, amikor az oroszok március 12-én éjjel megtámadták az övvár északi részét, és az erődrendszer belsejében riadóztatott erősítés 3 óra alatt tudta csak megtenni gyalogmenetben a megtámadott szektorig vezető 7 kilométeres utat.

Vermes József, ahogyan a legtöbb tiszt, valószínűleg kevésbé éhezett, mint a közkatonák. Ahogy Reder von Schellmann elszörnyedt a katonák állapotán, az is mutatja, hogy neki magának valószínűleg valamivel

jobb sora volt. Ugyanakkor a tisztek is nélkülöztek, néhányuk nem is volt hajlandó nagyobb fejadagot fogyasztani az irányításuk alá rendelt katonáknál, de fennmaradtak beszámolók élelmiszert lopó és rejtegető, az éhínség alatt dőzsölő tisztekről is.

Vermesnek azonban március közepén már másfajta problémái voltak, ugyanis a hivatalos iratok szerint március 9-én orosz fogságba esett. Bár a magyar Hadtörténelmi Levéltár semmilyen adatot nem őriz Vermes első világháborús katonai szolgálatáról, a bécsi Hadilevéltár veszteségi anyagában azonban KA Verlustakten Kriegsgefangenenkarteien R2 Karton 474. jelzet alatt van két cédula, ami az építész fogságba eséséről tanúskodik. Az iratok szerint Vermes, a 3. vartüzér zászlóalj hadnagya, építész a budapesti Ügynök utca 19.-ből, apja a zombori Weinberger A., a fogságba eséskor egészségesnek minősült. Igaz, az első karton szerint 40 év körülire becsülték a korát, pedig akkor még csak 35 volt. Mindkét cédulán ott van már

a város neve, ami a következő, legalább 5 évben Vermes József lakhelye lesz: a szibériai Krasznojarszk. A váreleste után ugyanis az itteni fogolytáborba internálták az építész Przemysl legtöbb védőjével együtt.

Meldg. v. feber 1917

**Rußland, Italien, Serbien, Rumänien, Frankreich.** Nr. <sup>10-KL.</sup> 9332

Name: *Vermes Jozsef* *Architekt Budapest*

Charge: *Lt.* *Kjnyak. 2. 19*

Regiment: *3. F. A. B.*

Alter: *circa 40* Aus: *Heinberger A., Zambay*

Gefangen in: *gesund*

Interniert in: *Krasznojarsk.*

©. O. O. STA. F. HW. 50513 a (2L)

z. *118.* **Russland** Liste Nr. *753 d.*

Name: *Vermes Jozsef*

Religion: *mag.* Alter: *35.* aus:

Charge: *Lt.*

Truppenkörper: *3. F. A. B.*

Gefangen in: *9. / 11. 15.*

Gesundheitszustand: *gesund*

Interniert in: *Krasznojarsk*  
*Gouv. Jenisselsk*

Kartonok Vermes fogságba eséséről

Abból ítélve, hogy Vermes a cédulák szerint március 9-én esett fogságba, valószínű, hogy ekkoriban az erődrendszer déli-délnyugati részén teljesített szolgálatot, 1915. március 9-én ugyanis arrafelé dúltak harcok, egészen pontosan a VII. számú, Pralkowce nevű övfőerőd közelében. Ez egy betonból, téglából és földből készült, egysáncos tüzérségi erőd volt, és az 1880-as években építették. Abból a szempontból nem volt rossz szolgálati hely, hogy az első ostrom idején az oroszok nem vonultattak fel itt elképesztően komoly erőket, a hátránya volt viszont, hogy a külső védelmi gyűrű elavultabb erődjei közé tartozott.

Viszont ha abból indulunk ki, hogy a kartonokon szereplő adatokat valószínűleg már valamelyik oroszországi hadifogoly-elosztóban vehette fel a Vörös kereszt egyik, magyarul egyáltalán nem beszélő alkalmazottja, nem teljesen elképzelhetetlen az sem, hogy a dátum hibás, és Vermes nem március 9-én, hanem 19-én esett fogságba, aznap ugyanis tényleg sok

foglyot ejtettek az oroszok. Március 17-re megérkezett Conrad parancsa: a védők szervezzenek kitörést. Azt a vezérkari főnök is elismerte ugyan, valószínűtlen, hogy az övvártól 90 kilométerre délre harcoló osztrák–magyar sereg egyesülni tud a várból kitörő alakulatokkal, viszont szerinte „*a katonabecsület*” úgy diktálja, hogy a védők magukban is megkíséreljék a kitörést. Valójában Conrad is tudta, hogy ennek a történetnek vége, parancsa csak a mítoszteremtésre szolgált. Azt szerette volna elérni, hogy a przemysli legendának ne megadás vagy csúfos vereség, hanem a végső, dicsőséges kitörés képében érkező hősi halál legyen a vége. Nyilvánvalóan lehetetlen lett volna több tízezer éhező katonával oroszok közt, harcolva megtenni a sereg és a vár közötti távot.

A várparancsnokság keleti irányú kitörés megszervezése mellett döntött, pedig a Monarchia hadserege nem is kelet felé volt. Azért erre próbálkoztak, mert az övvártól délkeletre mocsár terült el, nyugatra

és délnyugatra pedig dombok és hegyek, az alig vándorló katonák pedig egyszerűen nem tudták volna leküzdeni ezeket a terepakadályokat. Keletre viszont síkság nyílt a várból, erre tehát legalább menetelni képesek lehettek.

A kitörés természetesen vereséggel végződött, a kimerült katonák a tervezettnél sokkal lassabban haladtak, sokan már attól kidőltek, hogy menetfelszerelésben kellett gyalogolniuk, de olyan osztag is volt, amelyik egyszerűen eltévedt. A katonák kimerültségén és szétzórtságán túl azonban egy másik oka is volt a sikertelenségnek: kiderült, hogy az oroszok ismerik az Osztrák–Magyar Monarchia katonai rejtjeleit, így ők is folyamatosan olvassák a várparancsnokság és a főparancsnokság rádiótáviratait. A kitörésben részt vevő 40 ezer katonából 10 ezer meghalt, megsebesült vagy fogságba esett, a maradék visszamenekült a várba.

Miután a kitörés ennyire gyorsan kudarcba fulladt, nem maradt más, mint a megadás. Az erőd pa-

rancsnoka 1915. március 22-ét tűzte ki a védekezés utolsó napjául, és a várban elkezdtek felkészülni az utolsó, óriási dörrenésre, amikor mindent kilőnek, amit csak ki tudnak, a védműveket és a hadi tartalékokat pedig felrobbantják, hogy az oroszok csak romok közé vonulhassanak be.

Az övvár készpénzkészletét, 6,7 millió koronát elégették, a telefon- és távíró-berendezéseket tönkretették, a lőszert és az üzemanyagot a San folyóba öntötték, a megmaradt lovakat agyonlőtték. Március 21-én este 10-kor lőni kezdett az övvár összes ágyúja. Soha ekkora hangzavart nem élt még át senki, aki aznap ott volt Przemyszlben, minden visszaemlékezés megjegyzi, hogy még beszélgetni sem lehetett az óriási ágyúdörögben. Hajnali fél négykor rendőrök dörömböltek a helyiek ajtajain és figyelmeztették őket: hamarosan felrobbantják a hidakat és az överődöket. Közben az ágyútűz halkulni kezdett, a lőszer elfogyott, a tüzerek megkezdték a lövegek használhatatlanná tételét.



A przemysłli váröv egyik felrobbantott erődje 1915-ben

Reggel hatkor a XI. överőd, a Dunkowiczki robbant fel először, aztán sorban többi. Ezeket a lőszerraktárak és a hidak követték, a várost vörös izzás és füst vette körül. Rudolf Stanger pilóta szerint *„a látvány egyszerre volt rettenetes, ugyanakkor semmihez sem foghatóan szép is, örökérvényűen szomorú és mégis olyan*



*fenségesen lenyűgöző, hogy Pompei vagy Herculaneum pusztulása sem mutathatott volna döbbenetesebb képet”.*

Vermes József ezt már nem látta, mert március 9. vagy 19. után a többi akkor ejtett hadifogollyal együtt betuszkolták egy marhavagonba, és elindították a hatalmas Oroszország belseje felé.



## Nem hős halott, csak szürke rab

**A**z elmúlt több mint 6 hónapban végignéztam a Vermest érintő levéltári és könyvtári források jelentős részét, mégis mindössze egy fotót találtam az építészről. De az sem Budapesten készült, ahol leélte az életét, hanem a magyar fővárostól 5600 kilométerre, Oroszország közepén, a szibériai Krasznojarszkban. Igaz, a kép leírásában hibásan tüntetik fel a nevét Vermes I.-ként a Vermes J. helyett, de egészen biztosan róla van szó, mert a krasznojarszki hadifogolytáborban nem volt másik Vermes nevű építész, főleg nem olyan, aki korábban is, és aztán egész életében mindig kifejezetten „műépítésznek” nevezte magát. Vermes egy Fábián Béla nevű angyalföldi orvos sírja mellett áll, a síron a Dávid-csillag és a név alatt 1920. március 7. szerepel a halál dátumaként.

Ez azt jelenti, hogy Vermes József legalább 5 évet töltött szibériai hadifogságban.

Przemysl kapitulációja után az Osztrák–Magyar Monarchia 9 tábornoka, 2500 tisztje és 117 ezer legénységi állományú katonája került orosz fogságba. A győztesek már a megadás napján megkezdték a foglyok elszállítását, és április végéig be is fejezték. Amikor az egyesült német és osztrák–magyar csapatok május 2-án Gorlicénél áttörték az orosz frontot, már nem volt osztrák–magyar katona Przemyslben.

Amikor Vermes családja feladta az apróhirdetést a Pesti Hírlapban, Vermes már fogságban volt, a várban pedig a fináléra készültek. A Pesti Hírlap apróhirdetése között az Üzenet Przemyslbe gyűjtőcím alatt egészen kétségbeesett felhívásokat látni.

*„PICIM! Február 10-ike óta semmi hír. Végtelenül aggódom érted. Szeretlek, mint búcsuzásunkkor, folyton könyörgök Istenünkhöz, óvjon minden bajtól. Forrón csókol Csöppsed. Kérem közölni przemysli Tábori Újságban.”*

vagy

*„VÁSÁRHELYI DEZSŐ HADNAGY, mérnök. Przemysl. (Kruchel-Wielkl.) Január óta semmi hírem felőled. Már sokszor irtam laphirdetésben is, repülőpostán neked. Mind jól vagyunk. Kérlek. íj. Csókolunk. Margit. (Budapest, Egri út 8.)”*

Ezek az emberek még sokáig nem hallottak a családtagjaikról, viszont néhány nappal később olvasták a lapokban, hogy Przemysl kapitulált. Szerepelt a hírekben az is, hogy milyen sokan estek orosz fogságba, ezért az otthoniak abban reménykedtek, hogy az ő rokonuk is csak azért nem ír, mert fogságba esett.

Sokan még hónapokig aggódhattak, a Császári és Királyi Hadügyminisztérium ugyanis csak 1916 elején adott ki egy névsort az orosz fogságba esett magyarokról a Vöröskereszt listái alapján, viszont még ennek teljességéért sem vállaltak felelősséget.

Vermes rokonai a szerencsésebbek közé tartoztak, Vermes József vártüzér hadnagy ugyanis szerepelt ezen a listán. Ha esetleg Vermes korábban nem küldött nekik táviratot (nem tudni, hogy küldött-e), eddigre akkor is biztosan értesülhettek arról, hogy az építész életben van.

A visszaemlékezések szerint az oroszok különösen kegyetlenül bántak a magyar foglyokkal, mert valamiért tőlük tartottak leginkább. Sok legénységi állományú magyar katona (német foglyokkal együtt) a cár Murmanszkba vezető „*halálvasútjának*” építésén kötött ki. Messze ez volt a legrosszabb hely, ahová hadifogolyként kerülhetett az ember. A foglyok a későbbi Gulagokéinál is rosszabb körülmények között, kezdetleges kunyhókban vagy földbe ásott lyukakba bújva aludtak, nappal pedig a vasutat építették az arhangleszki hómezőkön.





Az egyetlen megmaradt fotó Vermes Józsefről

Közben viszont többeket – főleg tiszteket – Oroszország európai részén tartottak fogva. Nekik engedték, hogy dolgozzanak, a táborok helyett a városban lakjanak, saját bútorokat vegyenek, egyáltalán, hogy nagyjából úgy éljenek, mint egy normális ember.

Krasznojarszk, ahová Vermes került, valahol a két véglet között volt, de egészen biztosan a rosszabbikhoz közelebb. A Jenyiszej partján lévő város átlagos januári középhőmérséklete manapság is –15 fok alatt van, 110 éve pedig még hidegebb volt. Az első foglyok 1915 őszén érkeztek meg a foglyotáborba. Addig, tehát a fogságba esés után még hónapokig valamelyik európai gyűjtőtáborban tartották őket, de a legtöb-  
beknek a Krasznojarszkba vezető út is hetekig tartott.

A krasznojarszki táborban rögtön a foglyok megérkezése után kitört a kiütéses tífusz. Az első 8000 fogoly 54 százaléka elkapta, 1000 ember bele is halt. Az orosz hatóságok nem akartak gyógyszerekkel segíteni, egy szemleúton lévő orosz tábornok megállapította,

hogy a foglyok még örülhetnek, hiszen *„manapság a lövészárkokban sokkal többen pusztulnak el”*. A fennmaradt visszaemlékezések szerint 1915 karácsonya még az 1914-es przemyslinél is siralmasabbra sikerült, hiszen a katonák még távolabb kerültek szeretteiktől, és sokkal reménytelenebb helyzetben voltak.

1916-ban, ahogy egyre szaporodtak a cári birodalom háborús nehézségei, a hadifoglyok ellátására is kevesebb pénz jutott. A krasznojarszki táborban raboskodó Balogh István, Gyóni Géza életrajzírója így emlékezett vissza:

*„Mikor a skorbutban lógtak a fogaink... Nem volt egyéb étel: szakadatlanul sárgakása, néha külön felkiáltójellel: zsír van rajta! Máskor, ha már ez elfogyott: hónapokon át káposztát, scsílevest kaptunk; aztán hajdina a megundorodásig... Néha rizsszezon. A hús: disznófej, lókoponya, tüdő s általában ellenőrizhetetlen koponyák húasai... Az osztrák és germán tisztek túltették magukat minden borzadályos formaságokon: egyszer csak feltűnt a táborban: fogynak a kutyák... Megették.*



*Macskát hizlaltak a padlásokon, úton- útfélen ütik le őket, fogják a varjakat, száz éves hollókat ki ebédre, ki vacsorára. Ki ütközött meg köztünk azon, hogy kefeszőrök, le-tört fás részek, zsinórok, posztódarab, cipőtalp, bőrdarabok nyomták fekete, folyékony, sárkenyerünk napi adagjának félkilós súlyát...*

*Polyva, szalma; éjjel piros csótányok petézték tele kenyerünket. Nem zavart; megtisztítottuk s korgó gyomrunkba irányítottuk; néha teával, de jó volt a szacharinos forralt víz is gyakran, mikor hónap vége felé járt ebédpótléknak, uzsonnának, vagy vacsorának... Kinek ment el a kedve, mikor az itthon – békében, elég jól szituált, ma is derék államvasúti tisztviselő, nyomorúsághoz hozzá nem szokottságával: zsíréhségében gépolajat kent valami kis tápláléknak pirult kenyerére s jóízűen, a groteszkség egy mozdulata nélkül oly jóízűn ette, hogy majdnem étvágyat gerjesztett bennünk.”*

Több krasznnojarszki fogoly visszaemlékezésében is feltűnik Vermes József neve. Stessel Ernő ezredes például arról írt, hogy amikor a foglyok oktatást szerveztek maguknak, Vermes vállalta, hogy építészetről ad elő. Az építész összebarátkozott Gyóni Géza költővel is. Gyóni rengeteg verset írt a táborban, arabnyelvismerete miatt még a szintén Krasznnojarszkban raboskodó Ali Hajdár török költővel is sokat beszélgetett. A táborban megtanult angolul és franciául, 1916-ban már műveket fordított ezekből a nyelvekből. Gyóni gyakran írt a táborban kiadott újságokba is, például a kézzel másolt, magyar nyelvű Lapfordításokba. A Lapfordításokat terjesztő önkéntesek 1917-ben rábeszéltek Gyónit és a tábor több művészt, hogy készítsenek egy emléklapot, amire Gyóni saját kezűleg másolja fel egyik versét, a művészek pedig a tábori élet egy-egy jellemző pillanatát örökítik meg. Az egyik művész Vermes József volt. Végül el is készült az emléklap, 700 példányban, mindegyik kézzel másolva.

Pennyly, ked. nyárj

4. sz.



Hegyeken aít a tii vaxlad:  
Nem hős halok, csak szörke vad.

A szivertől elszakad:  
Nem hős halok, csak szörke vad.

Nem győzötte, nem vették,  
Csak új vésés, új epedés.

Nem új, talála fejtelom,  
Csak új vésés, új unalom.

Nem réz meg ördög öszi,  
Egy hadi fogoly, semmi más.

Nem hős halok, csak szörke vad.  
Erdők, vagy fél a gyondvát



Gyóni emléke



M. KIR. HADILEVÉLTÁR  
VILÁGHABORUS ALGOSZTÁLY.

Ex archive bellico

Magyar Honvédelmi és Katonai Múzeum

Handwritten notes and signatures in the bottom right corner.

Gyóniék emléklapja, a fejlécben Vermes rajzával

Balogh István visszaemlékezése szerint Gyóni először a Julis levele című versét tervezte a lapokra írni, de Vermes figyelmeztette, hogy az elég hosszú, és nem fogja tudni 700-szor lemásolni, ezért talán válasszon egy rövidebb verset. Így került az emléklapra a Hegyeken át... kezdetű Gyóni-vers, körülötte Vermes, Muhits Sándor, Jakobovits Artúr és Gallas Nándor grafikái. Az emléklapon minden bizonnyal a fejléc Vermes munkája, a népies-virágos és indás motívumok több épületének díszítésében is visszaköszönnek. Ha ez nem lenne elég, a fejléc két oldalán belül a V. J. monogram olvasható. A monogramok szerint a bal oldali grafika Gallas, a jobb oldali Jakobovits, az alsó pedig Muhits munkája.

Gallas, Jakobovits és Muhits évekkel később Vermessel együtt hazatérhettek, Gyóni Géza viszont nem: 1917-ben, öccse halála után megőrült, és június 25-én, pontosan a 33. születésnapján meghalt. Temetése a krasznójarszki tábor legnagyobb rendezvénye volt,

tízezres tömeg kísérte koporsóját a temetőbe, még a tábor őrei is fegyvertelenül vonultak.

Akkoriban az őnök is egyre kevésbé vették komolyan a feladatukat, 1917-ben ugyanis forradalmak söpörtek végig Oroszországon, és megdőlt a cári hatalom. A kommunisták győzelme után az új orosz vezetés kiugrott a háborúból és békét kötött a központi hatalmakkal, belföldön pedig a bolsevikok saját hatalmuk stabilizálásával voltak elfoglalva, ezért hivatalosan szabadon engedték a hadifoglyokat.

De hiába változott meg a rabok jogi státusza, szerencsétlenek még mindig Szibériában voltak, többségüknek esélye sem volt segítség nélkül hazatérni. Voltak persze olyanok, akik elindultak egyedül. Néhányan Európa felé nyugatra, mások keletre, Kínába vagy Japánba. Így lett például a szibériai hadifogolyból, Hügyecz Lászlóból, Sanghaj egyik leghíresebb építész-e. Voltak olyanok is, akik a Csendes-óceánon át eljutottak Amerikába, és onnan jöttek haza, de olyanok

is, akiknek eszük ágában sem volt elhagyni Szibériát, sokan családot alapítottak és letelepedtek Ázsiában.

A foglyok többsége jobb híján a táborban maradt, és ott próbálták megszervezni az életüket addig, amíg a kormányuk valahogy meg nem oldja a hazatérésüket. A széteső Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak azonban ez nagyon nehezen ment, de közülük is a legnehezebben Magyarországnak. Az ország végül csak 1920-ban, nemzetközi segítséggel tudott elindítani egy nagyobb akciót hadifoglyainak hazaszállítására. A szükséges pénzt jelentős részben Amerikába kivándorolt magyarok adták össze. Végül 1921-re sikerült elvileg hazahozni mindenkit, aki haza akart jönni.

Arról, hogy Vermes mikor érkezett haza, nem maradt fenn pontos adat. A fotója alapján biztos, hogy 1920. március 7. után még Krasznojarszkban volt. Fábián Béla főorvosnak – akinek sírja mellett Vermes áll egy ásóval – meg sem kellett volna halnia,

ha hamarabb sikerül megszervezni a foglyok hazaszállítását. A népszerű angyalföldi házi orvos ugyanis, miután Przemyszlben hónapokig gondozta az éhezésben legyengült katonák fagysérüléseit és lőtt sebeit, Krasznajarszkban kórházparancsnok lett. 1920-ban, amikor ismét kiütéses tífusz kezdett terjedni a táborlakói között, Fábiánnak és személyzetének sikerült tífusz elleni szérumot készítenie, amit először saját magukon próbáltak ki. A szérum azonban fertőzöttnek bizonyult, Fábián – és minden beoltott orvostársa – pedig belehalt a betegségbe. Az Egyenlőség című lap 1920. augusztus 8-i számában cikkben búcsúzott Fábiántól, és azt írták, az orvos bajtársai között osztotta szét összespórolt pénzét, hogy megkönnyítse a hazatérésüket. Ha Vermes volt annyira jóban vele, hogy a temetésében is segítsen, és még le is fotóztassa magát a sír mellett, valószínűsíthető, hogy ő is kapott Fábián pénzéből, cserébe azért, hogy az orvos búcsúlevelét eljuttassa Fábián feleségének Budapestre.

Kellett is pénz a hazatéréshez, ugyanis az amerikai pénzgyűjtő akció bevételeiből bérelt hajók csak Vlagyivosztokból vitték haza a foglyokat, oda még valahogy el is kellett jutniuk. Krasznojarszk és Vlagyivosztok pedig kb. 4000 kilométerre van egymástól, azaz nem sokkal közelebb, mint Krasznojarszk és Budapest. Az Egyenlőség cikke szerint a Fábián Béla búcsúlevelét szállító foglyok 1920 augusztusára már hazaértek, ez alapján pedig egyetlen hajóval jöhettek: a Vlagyivosztokból 1920. május 10-én induló, és július 5-én Triesztbe érkező Sunko Maruval. Ez egy japán tehergőzös volt, aminek belsejében pricsceket zsúfoltak össze, hogy embereket szállíthasson. Korábban a csehszlovák kormány megbízásából szállított haza cseh és szlovák hadifoglyokat, 1920. május 10-én a második útját kezdte. Korabeli sajtóbeszámolóik szerint a hajó útja során viharba került, és Szingapúrtól Ádenig, hat héten át monszun üldözte, utasai pedig végig tengeribetegséggel küszködtek.



A magyar kormány sajnos a Sunko Maru május 10-i indulásáig nem tudta kifizetni a fuvart, ezért a hajó magyar utasainak azt ígérték, hogy ha ők kifizetik a hajójegyért kért – viszonylag magas – összeget, akkor Magyarországon visszafizeti nekik a pénzt a kincstár. Ez azonban nem történt meg, a hazatérő 250 magyar fogolynak perre kellett mennie az állammal, hogy megkapják a pénzüket.

Ha Vermes esetleg mégsem a Sunko Maruval tért haza, akkor a Vlagyivosztokból október 6-án kihajózó Scharnhorst német postagőzössel érkezhettek, mert erre igyekeztek felrakni azokat, akik Przemysl eleste-  
kor vagy azelőtt kerültek fogságba, hiszen ők voltak a legrégebben Szibériában. Ezen a hajón sokkal jobbak voltak a körülmények, mint a Sunko Marun, de mivel a háborúban megrongálódott, elég lassan haladt. Persze a Scharnhorst legalább már ingyen szállította az utasokat, ezért a hazaérkezőknek nem kellett rögtön beperelniük a magyar államot, amikor megjöttek.



A Sunko Maru 1920-ban



## Az összetört ország

**A**z ország, ahová Vermes József 1920-ban hazatért, nem is hasonlított arra, ahonnan hat évvel azelőtt elindult a háborúba. Magyarország nem csupán területének és lakosságának jelentős részét veszítette el a trianoni békével, de társadalma is alapjaiban változott meg. A soknemzetiségű országból hirtelen nemzetállam lett, a zsidóság pedig már nem a sok kisebbség közül volt az egyik, hanem hirtelen az egyik legnagyobb magyarországi kisebbséggé vált.

Az elhúzódó és véres galíciai hadműveletek miatt sok galíciai zsidó már a háború idején Magyarországra menekült. A főleg jiddis nyelven beszélő, falusi életmódot folytató és többségében szegény galíciai zsidók „beözönlése” vagy „beszivárgása” már a

világháború előtt is elterjedt antiszemita toposz volt Magyarországon, 1914 előtt azonban a szabadelvű kormányok határozottan kiálltak az antiszemitizmus ellen. 1920 után ez megváltozott. Ahogy Németországban, Magyarországon is elterjedt az összeesküvés-elmélet, hogy a zsidók tehetnek a háborús vereségről, mert használhatatlan felszerelést és ehetetlen élelmet adtak el a hadseregnek. Mindezt erősítette a galíciai zsidók iránti egyre nagyobb ellenszenv, valamint hogy az 1920-tól megszilárduló Horthy-rendszer mindenképp a Tanácsköztársasággal szemben határozta meg magát, és ebben az önmeghatározásban egyre gyakrabban emelték ki, hogy a Tanácsköztársaság vezetői között nagyon sok volt a zsidó gyökerekkel bíró személy. A magyar antiszemiták szerint pedig ez arra bizonyíték, hogy a zsidók nem tudnak asszimilálódni. Mindebben nem elsősorban az antiszemitizmus volt új, hanem az, hogy az 1920 után megszilárduló magyar államhatalom már nem

állt ki úgy a politikai antiszemitizmus ellen, mint a világháború előtti kormányok. A magyar államhatalom felmondta az asszimilációs alkut, ami persze Csonka-Magyarország nemzetállamában egyébként is értelmetlenné vált.

A politikai antiszemitizmus térnyerése látszott abban is, hogy 1920-ban megszületett a több történész által is az első zsidótörvénynek tekintett numerus clausus, ami a „*magyarországi nemzetiségek és népfajok*” maximális arányát határozta meg a legnagyobb presztízsű egyetemi szakokon, és bár nem említi külön a zsidókat, de nyilvánvalóan ellenük irányult. Emellett az 1920-as években sorra kaptak állami közigazgatási pozíciót kifejezetten a kérlelhetetlen antiszemitizmusukról hírhedt hivatalnokok, 1923-ban lett például Gödöllőn főszolgabíró az az Endre László, aki a második világháború idején a gettósítás, majd a deportálások fő szervezőjévé vált.





A háború után tervezett Mester utca 11., mellette a háború előtt tervezett Mester utca 9. Mindkettő Vermes munkája.

Vermes József tehát 18 éve büszkén viselte magyarosított vezetéknevét, hősiezen harcolt a világháborúban, majd hat évig raboskodott Szibériában a Monarchia hadvezetésének rossz döntései miatt, látta meghalni a bajtársait, talán pereskednie is kellett a hajójegyének áráért, szülei az új országhatárokon

kívül rekedtek, majd amikor hazatért, honfitársainak jelentős része nemhogy nem fogadta hősként, hanem egyenesen azzal vádolta, hogy ez a sok szörnyűség részben miatta történt. Az építésznek a nulláról kellett újrakezdenie az életét. Pénze értéktelen volt, lakását egészen biztosan képtelen volt 6 éven át fenntartani a családjá. Nem tudni, hogy hazatérése után hol lakott, a Budapesti Cím- és Lakásjegyzékben legalábbis 1927-ig nem tűnik fel újra a neve. Persze abból kiindulva, hogy már 1912-ben említést tettek a lapok Vermes „*vidéki építkezéseiről*”, élhetett akár Budapesten kívül is.

A helyzetét nehezítette, hogy a háború után a budapesti lakáshiány ellenére is nagyon visszaesett a bérházépítések száma, a bizonytalan gazdasági helyzetben a magántőke lényegében eltűnt az építőiparból. Vermes valószínűleg emiatt döntött úgy, hogy egy nagyobb építőipari cégnek bedolgozva több esélye van megbízásokat kapni, ezért az 1923-ban induló Stabil Építő Rt. tervezője lett. A Stabil rengeteg

középületet és bérházat épített a 20-as években Budapesten, de vidéki városokban is, 1924-ben például a lakáshiányt enyhítendő, kislakásos bérházak építésére kaptak megbízást Debrecenben és Miskolcon is. Több város fogott bele saját költségén vagy hitelből ilyen építkezésekbe, hiszen 1920 után Magyarországot elárasztották az elcsatolt területekről érkező menekültek. Nem tudni, hogy Vermes szülei éltek-e még ekkor, de ha igen, akkor bizonyára ők is eljártak a gondolattal, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé váló Zomborról átköltözzenek-e Magyarországra. A család jelentős része azonban nem emellett döntött, hiszen egy, a bácskai zsidóság deportálásáról szóló, Aleksandar Bursać, Vladimir Todorović és Petar Đurđev által szerkesztett 2021-es könyv a holokauszttal bácskai áldozatait felsorolva több monostorszegi Weinbergert is említ, ahogyan a Vermes végrendeletében szereplő Gonda család tagjait is.



A Stabil első két olyan terve, amiket egészen biztosan Vermes készített, a végül meg nem épített békéscsabai vásárcsarnok, valamint a ma is álló pesterzsébeti vásárcsarnok a XX. kerületi Tátra téren. Ez Vermes leghíresebb épülete, és a magyar art deco szakértője, Bolla Zoltán szerint az első, franciás art deco jegyeket mutató vásárcsarnok Magyarországon, de talán az egész világon is.

Pesterzsébet akkor még nem volt Budapest része. 1923-ig Erzsébetfalvának, aztán a várossá alakulása után Pesterzsébetnek hívták. Lakossága folyamatosan nőtt a 20. században, 1910-ben 30, 1920-ban 40, 1930-ban pedig már 67 ezren laktak a településen. Pesterzsébetnek azonban 1925-ig csak szabadtéri piaca volt, ami a helyi sajtó szerint addigra egészen tarthatatlan állapotokhoz vezetett, óriási volt a tömeg, nem volt elegendő árnyék, az árukat pedig ellepték a legyek. Az önkormányzat ezért elhatározta, hogy saját piacsarnokot épít, ezzel is csökkentve a település függését

a budapesti csarnokoktól. 1924 végére ki is választották a csarnok helyét a mai Tátra téren, 1925 januárjában pedig három céggel, a Pestvármegyei Kőbánya és Útépítő Rt.-vel, a Budapestvidéki Ingatlanforgalmi Rt.-vel és a Stabil Építő Rt.-vel kezdték meg a tárgyalásokat. Az 1925. január 28-i közgyűlésen a Stabil mellett döntöttek, az építkezés 4980 millió koronába került, amit a Pesti Hazai Első Takarékpénztár hitelezett, és 12 éven át évi 948 millió koronával kellett törleszteni. A városvezetés úgy ítélte meg, hogy a törlesztésre a csarnok bevételei elegendők lesznek, és optimizmusra adott okot, hogy az árusítófülkék iránt nagyon nagy érdeklődés mutatkozott, májusra mind előre el is kelt.

A város az építkezés megkezdése előtt különbizottságot küldött Párizsba, hogy tanulmányozzák az ottani vásárcsarnokokat, de a korabeli sajtótudósítások szerint a küldöttség megállapította, hogy *„hogyan egyetlen párizsi vásárcsarnok sincs olyan ügyesen és praktikusán építve, mint a pesti Központi vásárcsarnok. Ép*

ezért az épület beosztásánál a Központi vásárcsarnokot vették mintául.” Ennek azonban legalább egy része az ultrakonzervatív hazai építészetiség megnyugtására szolgáló humbug lehetett, mert ha valaki ma megnézi a Tatra téri vásárcsarnokot, akkor azért elsősre nem az ugrik be neki, hogy mennyire hasonlít a Fővám térre, még ha beosztásában nem is áll messze tőle. Hasonlít viszont az 1925-ös párizsi világkiállítás cikcakkos díszítésű, lépcsőzetes tömegű pavilonjaira.

1925-ben Párizs volt a világ közepe, és a franciák mindent meg is tettek azért, hogy az legyen. Egy éve olimpiát tartottak a városban, 1925-ben pedig a párizsi világkiállítás kimondott célja volt, hogy bemutassa a világnak a francia iparművészet közelmúltbeli nagy eredményeit. A világkiállítás nevéből (Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes) kapta később nevét az art deco, mint az első igazán globális művészeti stílus, de megjelenésekor még leginkább csak cikcakk dekorációnak nevezték.



EXPOSITION INTERNATIONALE DES ARTS DÉCORATIFS — PARIS 1925.  
14 - Pavillon de Roubaix et Tourcoing. (De Feure, Architecte.) — The Pavilion of the towns "Roubaix and Tourcoing".



EXPOSITION INTERNATIONALE DES ARTS DÉCORATIFS — PARIS 1925  
15 - Le Pavillon du Bon Marché — The Pavilion of the firm "Bon Marché"

Képeslapok az 1925-ös párizsi világkiállítás pavilonjairól



A Tátra téri vásárcsarnok

A franciákat már az első világháború előtt sokkolták a német iparcikkgyártás eredményei, és érezték lemaradásukat a századelő bécsi esztétikájával szemben is. Már az 1910-es években mozgalmat hirdettek a hátrány leküzdésére. Az 1925-ös világkiállítás a mozgalom eredményeit mutatta be, ráadásul úgy, hogy közben a korábban irigyelt németek és a bécsiek is a vesztesek oldalára kerültek a világháborúban. A kiál-

lítás áprilistól októberig volt látogatható, aztán a pavilonokat elbontották, majd az Egyesült Államokban is bemutatták őket, ahol 1927-től még nagyobb pompával alkalmazták a párizsi motívumokat a korszak monumentális amerikai építészetében – írja A magyar art deco építészet című könyvében Bolla Zoltán. Szerinte a pesterzsébeti küldöttség tagjaiként Vermes is járt Párizsban, ahol minden bizonnyal a világkiállítás pavilonjait is megnézte, és nagyon nehéz elképzelni, hogy Vermes József nem ezekből merített ihletet. Ezzel a pesterzsébeti vásárcsarnok pedig akár nemzetközileg is az első ilyen épület lehetett – tette hozzá kérdéseinkre Bolla. A kontraszt Vermes békéscsabai és pesterzsébeti vásárcsarnokterve között is erős, beosztásában hasonló a két épület, homlokzatában viszont összehasonlíthatatlanul modernebb a pesterzsébeti a lépcsőzetes oromzatával. Mivel elvileg mindkét terv 1925-ös, a kettő között valami igazán nagy dolognak kellett történnie Vermessel, és Bolla szerint ez lehetett

a világkiállítás. (Érdemes egyébként összevetni ezt a lépcsőzetes homlokzatot Vermes 1912-es, A Lakásban közölt – fent bemutatott – sírbolttervével is.)

A korabeli sajtó rajongott a pesterzsébeti vásárcsarnokért, az agglomerációs település folyamatos modernizálódásának irigylésre méltó bizonyítékát látták benne. A tervezésével pedig Vermes újra letette névjegyét a magyar építészeti világban. Nem is választhatott volna ehhez szerencsésebb időpontot, hiszen 1925–1926-ra végre sikerült az ország pénzügyeit normalizálni annyira, hogy 1927. január 1-jén bevezethessék az értékálló pengőt. Emiatt 1926–1927-ben végre ismét megérkezett a magántőke az addig pangó magyar építőiparba.

Vermes József rögtön három fontos megbízást is kapott. A Mester utca 57. szám alatt álló bérházra (amire szintén lépcsőzetes oromzati ereszt tervezett) a Mester utca 11.-re és a Kőfaragó utca 11.-re. A Kőfaragó utcai megbízással Vermes 48 éves korára végre

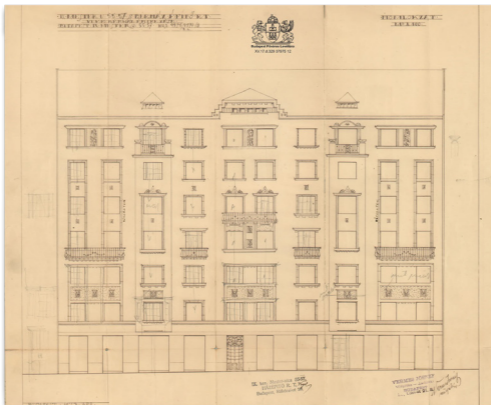
megérkezett a Nagykörúton belülrre. Az ő tehetségével ennek a pillanatnak sokkal hamarabb el kellett volna jönnie, és minden bizonnyal el is jött volna, ha nincs a háború. 1914-ben Vermes karrierje épp azon a ponton járt, ahol a későbbi nagy építészek első igazán jelentős, középületre vonatkozó megbízásukat kapják.

A három 1927-es bérház már csak a munkához jutás miatt is óriási dolog volt, a homlokzati tervekkel azonban vigyázni kellett. Budapest vezetését ugyanis 1920-ban a nemzeti keresztény-konzervatív – és kissé már akkor antiszemita – erők vették át a világháború előtt irányító liberálisoktól, és az új vezetők az építészetben sem szívelték a modernséget. Több jogszabályt is alkottak arról, hogy a városi hatóságok beleszólhatnak a homlokzatok kialakításába, a főbb útvonalakra és terekre pedig kizárólag történelmi stílusépítészet kerülhetett. Vermest és pályatársait emellett a tipikus art deco stíluselemek használatában korlátozta a trianoni Magyarország krónikus nyersanyaghiánya, va-



lamint a beruházók pénzügyi óvatossága is. Emiatt – ahogy Bolla is megjegyzi könyvében – a 20-as évek magyar bérházainak alaprajzai alig módosultak az első világháború előttiékhöz képest, megmaradt a függőfolyosós elrendezés, és a tradicionálisan lehatárolt belső terek sem változtak. A költséghatékonyság miatt a házak többsége faszerkezetű magastetőt alkalmaz az art decóra egyébként jellemző vasbeton szerkezetű lapostető helyett, és a magyar építészeknek többnyire tartózkodniuk kellett a nagy üvegfelületektől is.

Vermes ugyanakkor – lehetőségeihez mérten – harcolt ez ellen, elég megnézni például a Mester utca 57. viszonylag nagy (bár ezt ellensúlyozandó: osztott) üveglakait, és az utcafronti lakások átgondolt, az átszellőztethetőségre nagy hangsúlyt helyező alaprajzait. A ház homlokzata is a korban kifejezetten modernnek, de visszafogottan díszítettnek számított, és a lépcsőzetes oromzati eresz is kifejezetten bátor húzás volt.



Mester utca 57.



Mester utca 57.

Összességében az art deco szellemisége nem állt messze attól a cikktől sem, ami alatt Vermes méltatása 1912-ben megjelent, hiszen ez a stílus is a funkcionális részesítette előnyben az építészetben, sőt kifejezett célja volt, hogy az épületek belülről kifelé épüljenek fel, homlokzatukat is az határozza meg, amire a lakói használni akarják őket. Vermes terveiben az art decós beütés tényleg szinte egyenesen következik

a világháború előtti házait befolyásoló ízlésből. Elég megnézni a Mester utca 9. és a 11. alatt álló házakat. Mindkettőt Vermes tervezte Bien Ernő számára, csak a 9. szám alatt álló házat 1914-ben, a 11. alattit pedig 1927-ben. A két ház persze sokban különbözik, de mégis láthatóan egy tőről fakadnak, ezért is férnek meg jól egymás mellett. Gerle János építészettörténész egyik 2008-as cikkében így foglalta össze: *„Vannak építészek, akik szinte törésmentesen vitték át az első világháború előtről a lakóházaikat díszítő motívumokat a húszas évekre, csak éppen indázó, hullámos vonalkezelésük vált geometrikussá, töredezetté. Jó példa erre Vermes József 1926–27-ben készült IX., Mester utca 11. alatti lakóháza: az egyébként sablonos bérház homlokzatát burjánzó plasztikus, geometrikus népi minták lepik el.”*

Vermes ezekben az években minden bizonnyal festett is, egy 1925-ös újsághír például beszámol egy kiállításról, amelyen bemutatták munkáit Weisz Hugó fotóművész Nagymező utcai műtermében, Bu-

dai Sándor, Jankó Gyula, Kántor Andor, Karácsonyi Géza, Csányi Ilus, Schöntheil Irén, Lengyel Böske és Grabmeczky León alkotásai mellett. De Vermes ekkor már 46 éves volt, és ha hazatérése után eljátszott is a gondolattal, hogy kipróbálja magát festőművészként, ezzel eddigre kicsit elkésett. Nemcsak azért, mert a 20-as években már minden korábbinál gyorsabban cikáztak az újabb és újabb stílusirányzatok, de azért is, mert ekkoriban a modernista irányzatokban erős volt a forradalmi fiatalságkultusz is. Festőművészi karrier építésére maximum akkor lehetett volna némi esélye az építésznek, ha már 1914 előtt nevet szerzett volna magának ezen a területen. Ugyanakkor persze a mából lehetetlen is megítélni Vermes festőművészetének és szobrászatának (már ha ő készítette a végrendeletében szereplő szobrokat) értékét, hiszen sem festménye, sem szobra nem maradt az utókorra. Meggyőzőően illusztrálta viszont a Gyóni Társaságot alapító Balogh István 1927-es,

Gyóni Géza szibériai életrajza című könyvét, aminek impozáns borítója is Vermes munkája.



Balogh István könyve a Vermes által tervezett borítóval

Vermes 1926-ban újra belépett a kamarába, és 1927-től sorra érkeztek hozzá a kisebb megrendelések is, ráépítésekkel és átalakításokkal. 1927-ben önálló irodája újra megjelent a budapesti címjegy-

zékben, új címe az Üllői út 21.-ben, a II. emeleten volt. 1928-ban már villaépítésekre is kapott megbízást, ami azért lehetett neki nagy könnyebbség, mert azokba nehezebben szólt bele a hatóság, lehetett modernebb épületeket is tervezni. A Vogel Géza kereskedő részére tervezett villa még ma is áll a XII. kerületi Gaál József utca 18/A szám alatt. A ma irodaházként funkcionáló, vöröstéglalap-épület bizonyítja, hogy a keresztény-konzervatív kurzus szigorú megkötései nélkül valószínűleg Vermes bérházai is sokkal kísérletezőbbek lettek volna, ez a ház ugyanis egészen modern, kifejezett homlokzata is alig van. Tökéletesen megfelel annak a modernista elképzelésnek, hogy a háznak nem kell „házként” kinéznie, nem kell hasonlítaniuk egy ideális házformára, hanem a külső formának is a használatból kell következnie. Az elmélet szerint tehát olyan házat kell tervezni, amiben a lehető legjobb lakni, teljesen mindegy, hogy ez kívülről

hogy néz ki, hogy tömegében milyen formát ad majd ki. Díszíteni persze lehet, de a dísz dísz legyen, ne pedig a használatot korlátozó tényező.

Vermes emellett 1928-ban tervezett egy villát dr. Unterberg Hugó urológus számára is, a telek akkori címe Sashegy dűlő 2692 hrsz. volt, ez ma elvileg a XI. kerületi Zólyomi út 25/A vagy 25/B, ezeken a telkeken viszont ma már újabb házak állnak.

Vermes József 1929 novemberében betöltötte az 50-et. Nagyon fontos, nagy megrendeléseket ezután már nem kapott, legalábbis olyat nem, aminek ma is lenne nyoma. Egészen biztosan vannak azonban olyan, általa tervezett házak, amiknek szerzőségét nem ismerjük, hiszen ezután is dolgozott, szinte a haláláig. Erről tanúskodik például az az apróhirdetés, amiben 1941 októberében valaki Tisza Istvánligeten (ma Adyliget) kínál eladásra egy építés alatti iker-családiházat, amit „Vermes építész” tervezett. Valószínűleg azért adta el a házat az építtetője, mert



ugyanebben az évben augusztusban hiába keresett – szintén apróhirdetésben – ikertársat maga mellé a befejezéshez.



Vermes Vogel Géza kereskedő számára tervezett villája  
a Gaál József utca 18. szám alatt

A 30-as években Vermes valószínűleg már csak családi házakat és nyaralókat tervezett, valamint korábbi épületeinek átalakításához bérelték fel. 1937-ben például néhány fal áthelyezésével emeletenként plusz egy garzont tudott létrehozni a Mester utca 57. szám alatti bérházában. Zsidóként eleve egyre kevesebb esélye volt fontos megbízásokat elnyerni. 1932-ben át is költözött az Üllői út 21.-ből egy nyugodtabb, palotanegyedi lakásba a Röck Szilárd utca 21. (ma Somogyi Béla utca 21.) szám alá. Innen hurcolták el 1944-ben, 65 évesen.

Amikor a szintén Przemyszlben harcoló újságíró, Lévai Jenő, megírta az erőd történetét 1933-ban megjelent Éhség, árulás, Przemysl című könyvében, Vermessel is interjúzott, az építészt is jegyzi kötete végén a még élő przemysli magyar tisztek között. A nevek mellett általában címek vagy munkahelyek szerepelnek, Lévai célja valószínűleg az volt, hogy jelezze, hol, mi alapján lehet megtalálni az adott személyt. Vermes

József neve mellett azonban nincs cím, csak annyi, hogy „építész Bpest, Abbázia-kávéház”. Hogy Vermes gyakran járt az Abbáziába, egyáltalán nem meglepő, az Oktogonon (Andrássy út 49.) működő vendéglátóhely Budapest egyik legnagyobb, az Osztrák–Magyar Monarchia éveit idéző kávéháza volt. Az 1800-as évek végén a magyar haladó csúcsértelmiség találkahelye volt, liberális politikusok, festők, írók, újságírók jártak ide. Az 1930-as évekre jelentősége és pompája – az országgal együtt – megkopott kissé, de itt továbbra is otthon érezhette magát egy, az ötvenes éveiben járó, a Monarchia fénykorában szocializálódó, modern gondolkodásra nyitott építész. A nosztalgia nagy úr.

Arról, hogy egyébként Vermes hogyan élhetett a 30-as években, semmilyen információ nem maradt fenn. Az általa kitöltött utolsó, 1941-es népszámlálási ív viszont legalább az otthonát bemutatja. Vermes a ház első emeletén az 1-es számú, kétszobás lakásban lakott, ablakai az utcára néztek. Az egyik szobát iro-

dának használta, a két szoba mellett volt a lakásban egy előszoba, egy éléskamra és egy fürdő, mindezért évi 720 pengőt fizetett. Víz, gáz, villany volt a lakásban, főzni nem főztek, tehát valahová eljárt enni. A fürdőben széntüzelésű fürdőszobakályhával melegítette a vizet. Vermesnek volt telefonja is, és egyedül élt a lakásban. Foglalkozásához azt írta be: „*tervező építész*”.

Milyen címen lakik a lakásban? – *Egyedülálló főbérlő.*

Születési éve? – 1879.

Családi állapota? – *Nőt.*

Állampolgársága? – *Magyar.*

Vallása? – *Izr.*

Anyanyelve? – *Magyar.*

Nemzetisége? – *Magyar.*



29. A háztartásban évezertől és a népszámlálókör jelölésű egyének névezetéről felsorolása a fontosabb adatok feltüntetésével. (Ez a felsorolás csak a Számlálások kitöltése után készíthető el; itt aszint egyen sorrendű fel, ahány Számlálót a lakásban lakó egyénekről kitöltötték. Minden egyén külön sorba írandó. A bejegyzett adatoknak egyezniük kell a Számlálások megfelelő adataival. Amennyiben az intézetek tagjainak felsorolásra nem volna elegendő hely, a felsorolást egy második Laktólra kell folytatni, amely íves záróban a 29. ponton kívül csak a bérlemény fekvésére vonatkozó (az első oldal felső jobb sarkában foglalt) rovatok töltendőek le.)

Számláló	Családi és utó-(kereszt)-név	Neme (f., m)	Foglalkozásának társas megjelölése	Ha önálló iparos vagy kereskedő				Működés helye lakásában?	Működés módja (házhoz, faluhoz, városban, stb.)	Szállási éve	Családi állapota	Állampolgárság (honosítva)	Változó	Anyanyelve	Nemzetisége	Mely az az iskola felépítésben?	Mely az az iskola felépítésben?	Mely az az iskola felépítésben?	Jelölés
				bejegyzett cég neve (1941. évi s. szám)	bejegyzett cég neve (1941. évi s. szám)	bejegyzett cég neve (1941. évi s. szám)	bejegyzett cég neve (1941. évi s. szám)												
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	
1.	Vermes József	f.	szórványos	név				egyedülálló	1929	hét	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar	
2.																			
3.																			
4.																			
5.																			
6.																			
7.																			
8.																			
9.																			
10.																			
11.																			
12.																			
13.																			
14.																			
15.																			
16.																			
17.																			
18.																			
19.																			
20.																			
21.																			
22.																			
23.																			
24.																			
25.																			

\*) Az a név, amelyet az illető saját kezével írt, a hajlékban és a háztartásban van.

\*) Minden befolyásolt név és anyanyelvei való tekintettel megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozott a megnevezés évi és előjele.

☞ A népszámlálókör ideiglenesen távollévő egyének névezetéről a táblában kell felsorolni. ☜

A Vermes által kitöltött 1941-es népszámlálási ív harmadik oldala

Vermes József lakásának ablakai a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetre néztek, emiatt az 1944. márciusi német megszállás után szörnyű képsorokat kellett naponta végignéznie. A rabbiképzőt ugyanis ideiglenes toloncházra alakították, és itt gyűjtötték össze azokat a budapesti zsidókat, akiket a megszállás után

rögtön, célzott akciókban vettek őrizetbe a német és a magyar hatóságok. Az épületben, amit először a Gestapo, majd az Állambiztonsági Rendészet felügyelt, tanyaként 50-60 embert tartottak fogva, miközben 20-nak sem volt megfelelő hálóhely. Emellett a rabbi-képző pincéje is megtelt a személyes holmik, tisztálkodószerek és megfelelő ruhák nélkül elhurcolt letartóztatottakkal. A fogolyállomány folyamatosan cserélődött, naponta szállították át az embereket a kistarcsai vagy a Csepel-szigeti internálótáborokba, ahonnan szinte mindegyiküket valamelyik haláltáborba küldték.

Nyáron Vermes is kénytelen volt elhagyni a lakását, ekkor kellett ugyanis csillagos házakba költözniük a budapesti zsidóknak. Hogy az építész mit tudott magával vinni, és mit hagyott otthon, egyáltalán próbálta-e valahol biztonságba helyezni a vagyonát, képeit és tervrajzait, nem tudni. A budapesti levéltárban lévő lakásívek szerint 1944. szeptember 5-én – tehát amikor Vermes még valamelyik csillagos házban élt – költözött

be az építész lakásába egy budapesti segédmunkás és a felesége. Hogy mit találtak ott, és mit csináltak Vermes holmijával, azt szintén lehetetlen már kideríteni.

Az sem kizárt, hogy az új lakók találkoztak is Vermessel, hiszen az építész lakása körül több csillagos ház is volt, a Gyöngytyúk (ma Gyulai Pál) utcában három, a Vas és a Főherceg Sándor (ma Bródy Sándor) utcában egy-egy, a rabbiképző mellett a József körúton még egy. Valószínű, hogy Vermes ezek valamelyikébe próbált átköltözni, a legtöbben ugyanis próbálták minél jobban szemmel tartani az eredeti lakásukat is. A budapesti zsidók csillagos házakba költözését 1944. június 16-án rendelték el, Vermes lakásába szeptember 5-én érkeztek meg az új lakók, és az építészt már az októberi nyilas hatalomátvétel után hurcolták az óbudai téglagyárba novemberben. Szeptember 5-től tehát még több mint két hónapja volt, hogy megpróbáljon kapcsolatba lépni a lakásába költözőkkel.

A deportálásokat úgy szervezték meg, hogy először a vidéki csendőrkerületekből indultak meg a vonatok Auschwitzba, és bár a lapok annyit írtak, hogy ezeket az embereket munkára viszik a Német Birodalomba, 1944-ben már egyre szélesebb körben sejtették, hogy ezzel a magyarázattal valami sántít. Hogy a magyar hatóságok mennyire rosszul bánnak az öszszegyűjtött, majd vonatba tuszkolt zsidókkal, minden szemtanú számára nyilvánvaló volt. Vermesnek több rokona is élt a Délvidéknek azon részén, amelyik Jugoszlávia 1941-es összeomlása után visszakerült Magyarországhoz (az építész maga is innen származott). Mivel ezen a vidéken különösen sok nácibarát és antiszemita népi német élt, valamint folyamatosan zavarták a magyar hatóságokat Tito partizánjai, az itteni zsidóknak még a trianoni Magyarország területén élő társaiknál is rosszabb soruk volt. A Délvidék gettósítása április 26-án kezdődött, a zombori zsidókat – tehát valószínűleg Vermes rokonait is – először



a helyi selyemgyárban gyűjtötték össze, majd Bajára szállították.

A bajai polgármester vonakodva teljesítette a parancsokat, ezért ebben a vidéki városban járhattak a legszabadabban a zsidók még a hivatalos gettósítás után is. Tehát nem elképzelhetetlen, hogy ebben az időszakban Vermes még kapott életjelet a rokonaitól, a vonatok azonban júniusban Bajáról is elindultak, így ezután már biztosan nem. Igaz, mivel június 16-án Vermesnek is el kellett hagynia a lakását, többé abban sem lehetett biztos, hogy egyáltalán megtalálják a neki címzett üzenetek.

Amikor 1944. október 15-én Horthy Miklós kormányzó és a Lakatos-kormány sikertelenül próbált kiugrani a háborúból, és a nyilasok átvették a hatalmat, egy olyan politikai erő került az ország élére, amelyik már önmagát sem áltatta azzal, hogy nem a velejéig antiszemita. Eddigre Magyarországon csak munkaszolgálaton és Budapesten maradtak zsidók, utóbbi-

akat azért nem tudták nyáron a vidékiekkel együtt Auschwitzba küldeni Endre Lászlóék, mert Horthy Miklós kormányzó – valószínűleg puccstól tartva – leállította a deportálásokat, és kiutasította Budapestről a kormány németbarát politikusainak engedelmessé tett csendőröket, akik a zsidók elszállításának megszervezése végett érkeztek volna a fővárosba.

A nyilas kormány legszívesebben Magyarországon tartotta és itthon dolgoztatta volna a megmaradt zsidókat, 1944 novemberére azonban a németek meggyőzték őket, hogy „*adjanak kölcsön*” zsidó munkaerőt a birodalomnak. Ezért indították útnak a megmaradt munkaszolgálatosokat – köztük például Radnóti Miklós költőt – Hegyeshalom felé, és ezért kezdtek raziázni a budapesti csillagos házakban. Mint sok más idős és beteg, legyengült és éhező embert, a 65 éves Vermes Józsefet is munkaképesnek minősítették, és az óbudai téglagyárba toloncolták, majd gyalog elindították a nyugati határ felé. Ezek a gyalog, étlen-szomjan

elindított csoportok később halálmenetek néven vonultak be a magyar történelembe.

Hegyeshalom 1944 őszén Magyarország legfontosabb határátkelőhelye volt. A településen át zajlott a vonatközlekedés Magyarország és a Német Birodalom között, naponta adtak át a munkaképesnek minősített zsidókat a németeknek, emellett a közelgő szovjetek elől is egyre többen menekültek közúton nyugat felé. A fontos vasúti csomópont és a határátkelő biztosítása érdekében a magyar hadsereg fokozottan védte a település légterét, és volt is mitől: a szövetségesek rengeteg bombát szórtak ide. A helyiek visszaemlékezései szerint a munkaszolgálatosokat gyakran a fel nem robbant bombák hatástalanítására rendelték ki. Kovács Sándorné Back Irén *A mosoni zsidóság emlékezete* című könyvében közölte a hegyeshalmi Komáromi Elekné visszaemlékezését, ami szerint a magyar katonák azzal hitegették a munkaszolgálatosokat, hogy ha öt bombát hatástalanítanak, hazamehetnek, de persze senkit

nem engedtek el. *„Kézzel végezték a hatástalanítást, dróttal vagy kötélén húzták a sáros földön a bombákat. Sokan felrobbantak közülük”* – idézte fel Komáromi Elekné. Az asszony emlékezett arra is, hogy sok munkaszolgálatost szállásoltak el a Vörös istállóban.

Mivel 1944 novemberében több tízezer zsidót hajtottak ide a nyilasok Budapestről, és iderendelték a megmaradt munkaszolgálatos egységeket is, a körülmények gyorsan romlottak, az éhínség és a kegyetlenkedések mellett járványok is pusztítottak a településen. Nem véletlen, hogy a háború után Hegyeshalom környékén rengeteg tömegsírt tártak fel. Sok holttestet egyszerűen csak nagyobb bombatölcsérekbe dobáltak, aztán lapátoltak rájuk némi földet.

Egy ilyen hegyeshalmi tömegsírban végezte 65 évesen Vermes József műépítész, az első világháború hősi veteránja.

1992-ben Vincze Zoltán, Hegyeshalom akkori polgármestere levelet írt a Mazsihisznek. Írása egy részét

közölték az Új Élet című lapban is, Mártírok Hegyeshalomban címmel. Vincze ebben felsorol néhány nevet az 1944. november 27-én a Vörös istálló mellé elásott zsidók közül, köztük Vermesét, és javasolja, „*maradandóan jelöljék meg*” az áldozatok nyugvóhelyét, hogy méltóképp emlékezessenek rájuk. Azóta se jelölték meg.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

Baja Benedek – dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története I., II.* Athenaeum, Budapest, 1930.

Balogh István: *Gyóni Géza szibériai életrajza.* Szerzői kiadás, Budapest, 1927.

Bolla Zoltán: *A magyar art deco építészet I., II.* Ariton, Budapest, 2017.

Bolla Zoltán: *Újlipótváros építésze 1861–1945.* Ariton, Budapest, 2019.

Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon.* Park, Budapest, 2015.

Bursac, Aleksandar – Todorović, Vladimir – Đurđev, Petar: *Deportation of the jews of Bačka in 1944.* Novi Sad – Ramat Gan, 2021.

Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze.* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex, Budapest, 1990.

Gottdank Tibor: *A magyar zsidó építőművészek öröksége – Lajtán innen és Lajtán túl.* K.u.K. Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Dr. Hahn István: „Kisegítő toloncház” a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetben, internálótábor Kistarcsán és Csepelen. *Múlt és Jövő*. 2019/1.

Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet: Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés: Berlin, Budapest, Birkenau*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

Kovács Sándorné Back Irén: *A mosoni zsidóság emlékezete I., II., III*. Mosonvármegye Könyvkiadó, Győr, 2016.

Lévai Jenő: *Éhség, árulás, Przemysl*. Magyar Hétfő, Budapest, 1933.

Pejin Attila: *A zentai zsidóság története*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003.

Pelle János: *A holokauszt utolsó felvonása a Józsefvárosban*. Valóság, 2016/9.

Rónai Ernő: *Krasznójarszk*. Grafika Nyomdai Műintézet, Nagyvárád, 1940.

Sondhaus, Lawrence: *Franz Conrad von Hötzendorf, Architect of the Apocalypse*. *Central European History*, vol. 35, no. 1, 2002.

Stessel Ernő: *Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki hadifogolytábor. Szerzői magánkiadás, Budapest, 1925.*

Szentgáli Antal György: *Szibéria, s az ottani viszonyok. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdász kiadása, Budapest, 1917.*

Szita Szabolcs: *A munkaszolgálat Magyarországon, 1939–1945. Hadtörténelmi Közlemények, 117/3.*

Tolnai Gergely: *Az első világháború erődjei. Hadtörténelmi Közlemények, 128/3.*

Watson, Alexander: *Az erőd. Przemysł ostroma 1914–1915. Peko Kiadó, 2021.*

Wawro, Geoffrey: *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire. Basic Books, New York, 2014.*



## KÉPEK FORRÁSA

Halász Júlia / Telex

Budapest Főváros Levéltára / HU BFL VIII 41b

Kinszki Imre (1901–1945) / Fővárosi Szabó Ervin

Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

Budapest Főváros Levéltára / HU BFL VII.176.a 140

Az Érdekes Újság, 1914. december 6., II/49. 3. o.

Kriegsarchiv Wien / KA Verlustakten

Kriegsgefangenenkarteien R2 Karton 474.

Ost. Volkshochschularchiv / Öst. Volkshochschularchiv

/ Imagno / picturedesk.com

Baja Benedek – dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő –

Zilahy Lajos (szerk.): Hadifogoly magyarok története

II. kötet. Athenaeum, Budapest, 1930, 509. o.

Nagy András / Darabanth Aukciósház

Budapest Főváros Levéltára / HU BFL IV 1419 j 656

II 0167

**telex**

*Komplex*

## **Nyolcvan éve halt meg a férfi, aki hat hónapja fogva tart**

**SZERZŐ**

Sarkadi Zsolt

**BORÍTÓ**

Hadifogoly magyarok története.

Somogyi Péter (szarvas)

Ezt az e-könyvet azért készítettük, mert szeretnénk volna, ha Vermes József története minél több emberhez eljut. De ez a cikk és ez az e-könyv sem jöhetett volna létre a *Telex* támogatói nélkül, ezért ha szeretne több hasonló tartalmat látni nálunk - akár ingyenes e-könyvként is -, akkor támogassa a *Telexet*!